

rasprave i prilozi

UDK 27-722.5:81'37"15/17"

94(497.5Zadar)(093.2)

811.124'37

<https://doi.org/10.53745/ccp.49.95.7>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 5. rujna 2024.

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. travnja 2025.

PLEBANUS U RANONOVOVJEKOVNIM ZADARSKIM SPISIMA

Zdenko DUNDOVIĆ

Teološko-katehetski odjel Sveučilišta u Zadru

Ul. dr. Franje Tuđmana 24, 23000 Zadar

zdundovic@unidz.hr

U radu se problematizira uporaba termina plebanus u arhivskim spisima u ranome novom vijeku (16. – 18. st.) i pokušava dati odgovor je li značenje toga termina redovito povezano sa župničkom službom njezina naslovnika. Istraživanja dokumenata iz crkvenih i državnih arhiva nerijetko stvaraju nedoumice oko uporabe pojedinih termina u spisima, a koji se na temelju njihova tumačenja u objavljenim rezultatima istraživanja u literaturi preuzimaju kao da se njihovo značenje podrazumijeva. Uvidom u literaturu uočeno je da se termin plebanus najčešće prevodi i poistovjećuje s terminom župnik, odnosno župničkom službom. Međutim, analizom niza isprava pohranjenih u Državnom arhivu u Zadru, Državnom arhivu u Veneciji te Arhivu Zadarske nadbiskupije, kao i izvješća apostolskih vizitacija iz 1579. i 1603. godine za Zadarsku nadbiskupiju i Ninsku biskupiju uočena je diskrepancija pri uporabi termina plebanus. Usto je dostupna literatura u kojoj se problematika razmatra za različite dijelove europskoga kontinenta pokazala da se termin plebanus može odnositi na širok spektar crkvenih službi, a ne izričito na župničku. U radu se, stoga, nastoji prikazati koje su sve crkvene službe označene terminom plebanus u ranonovovjekovnim spisima te ih usporediti s drugim terminima, uz koje se nerijetko u izvornicima vežu.

KLJUČNE RIJEČI: plebanus, župnik, rector, parocchus, beneficium, rani novi vijek

Uvod

Tijekom raznih istraživanja arhivskih dokumenata iz kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka pojavio se problem terminologije pri opisu crkvenih službi koje su pojedini svećenici obavljali u Zadarskoj nadbiskupiji. Pritom je posebne nedoumice u interpretaciji arhivskoga gradiva stvorio termin *plebanus*. Naime, iščitavajući literaturu o uporabi termina *plebanus* uočena je nekonzistentnost pri njegovu tumačenju. Pritom je nužno naglasiti da nekonzistentnost ne mora nužno značiti i pogrešno tumačenje. Primjerice, u radu Jadranke Neralić o crkvenim nadarbinama autorica izrijeком navodi “kada se za neku crkvu upotrebljavaju termini *ecclesia baptismalis* i *plebs*, sa sigurnošću se može tvrditi da se radi o župnoj crkvi”¹. Slijedeći tu logiku *plebanus* bi uvijek označavao župnika, a u istom radu stoji tvrdnja da su “tijekom srednjeg vijeka brojni i nazivi za vršitelja dužnosti u župnoj crkvi: *sacerdos*, *plebanus*, *ecclesiasticus*, *rector ecclesie*, *pastor*, *presbyter*”². Slavko Kovačić ponudio je širu uporabu termina *plebanus* te navodi da “srednjovjekovni latinski izrazi *plebania* i *plebanus* odgovaraju hrvatskim izrazima *župa* i *župnik*, ali ipak u smislu vrlo prostrane župe s više sela kojoj je na čelu bio svećenik velike odgovornosti i opće priznatog ugleda”³. U talijanskoj historiografiji termin *plebania* (tal. *pieve*) u suglasju je s potonjom tvrdnjom, ali s ponešto širim značenjem, čemu je više radova posvetio Emanuele Curzel, koji se također posvetio problematici nazivlja za crkvene službe u razdoblju od kasnoga srednjega do ranoga novoga vijeka.⁴ Na njemačkome govornom području također se problematizirala uporaba termina *plebanus*.⁵ U crkvenopravnoj terminologiji termin *plebanus* referira se i na seoskog arhiprezbitera (*archipresbiter ruralis*),⁶ mahom na sjeveru Europe.⁷ No, važno je napomenuti da se termini *plebania* i *plebanus* u istraženim izvornicima odnose više na gradske crkvene strukture, a u kontekstu seoskih spominju se izrazito rijetko u arhivskim izvorima. U fokusu radu uporaba je termina *plebanus* u ranonovovjekovnim spisima za zadarsko područje, uz primjenu komparativne metode s njegovom uporabom za područje susjednih dalmatinskih (nad)biskupija. Naime, dok je na području sjeverne Hrvatske i Ugarskog Kraljevstva u srednjem i ranom novom vijeku

¹ NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 103.

² Isto.

³ KOVAČIĆ, Nadžupska crkva sv. Mihovila u Omišu, 223–224, bilj. 21. Primjerice, u spisima zadarskih biļjeznika spomenut je ugledni humski arhidakon i župnik Bihaća u Kninskoj biskupiji Vid Šubić: *presbyter Vitus Subich Archidiaconus Comlensis et plebanus Bichachi Diocesis Tinniensis*. Državni arhiv u Zadru, fond 31, *Bilježnici Zadra* (dalje: HR-DAZD-31-BZ), Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. 1/3(n.b.), fol. 1r.

⁴ U nizu autorovih radova izdavaju se ovdje dvije studije s bogatim popisom literature: CURZEL, *Le pievi trentine: Trasformazioni e continuità nell'organizzazione territoriale della cura d'anime dalle origini al XIII secolo (studio introduttivo e schede)*; CURZEL, *Pievi e parrocchie nel Trentino*.

⁵ Vidi: KALLEN, *Zur oberschwäbischen Pfründengeschichte vor der Reformation*; ZUHORN, *Untersuchungen zur Münsterschen Domherrenliste des Mittelalters, Westfälische Zeitschrift*, 304–354.

⁶ *Archipresbyter alius urbanus dicitur, seu etiam civitatis, alius ruralis seu plebanus*. DECRETALIUM GREGORII IX, *Liber I, Titulus XXIV, De officio Archipresbyteri*, 200 (pristupljeno 25. rujna 2024.); ...*plebanus sive archipresbyter*. CIPRIANI, *La tentata creazione di un beneficio parrocchiale*, 92.

⁷ *Corba, Corbanus, apud Hibernos idem sonat, quod apud nos Plebanus, Decanus ruralis, Archipresbyter, Chorepiscopus, unde et nomen sortitum videri quidam censet*. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. II, 560.

termin *plebanus* redovito označavao župnika, odnosno župničku službu,⁸ iako ne posvuda i ne u isto vrijeme,⁹ na jugu Hrvatske njegova je uporaba bila ponešto kompleksnija.¹⁰

1. Zadarski *plebanus* u srednjem i ranom novom vijeku

Termin *plebanus* najčešće se u hrvatskoj historiografiji prevodi terminom *župnik*. U najvećem broju slučajeva taj je prijevod sasvim (ili barem približno) točan. Povezuje se s latinskim terminom *plebs*, što označava puk, narod, a odnosi se na crkvenu pastoralnu službu unutar granica određene župe (lat. *parochia*, otkud naziv za župnika *parochus* ili rjeđe *plebania*). Župa je u srednjem i ranom novom vijeku ulazila u skupinu manjih crkvenih nadarbina tzv. *beneficia minora* ili *beneficia collativa*. “Da bi se neka crkva mogla nazvati župnom, odlučujuće su funkcije vezane uz lik duhovne osobe (župnika) koja u njoj služi: dušobrižništvo (*cura animarum*), krštenje (*baptisterium*), pokapanje/pogreb (*sepultura, cimiterium*), od kojih je upravo pravo krštenja njezina najvažnija karakteristika.”¹¹ Uživatelj nadarbine najčešće se označavao terminom *rector*, koji je mogao imenovati svoga zamjenika u izvršavanju nadarbeničkih obveza, koji se označavao terminom *vicarius* (vikar). Latinski termin *rector* ima široku primjenu, koja se kreće u rasponu od crkvenih do svjetovnih službi.¹² Načelno označava osobu koja je na čelu neke institucije, odnosno koja upravlja, upravitelj. U istraženim zadarskim izvornicima te u izvornicima dviju apostolskih vizitacija s kraja 16. i početka 17. stoljeća termin *rector* učestalo se koristio za obilježavanje niza crkvenih službenika povezanih s različitim crkvenim službama, odnosno nadarbinama (*beneficium*). Pritom se termin *rector* prvotno treba razumijevati kao pravna oznaka njegova nositelja s obzirom na dodijeljenu mu nadarbinu, odnosno beneficij, koji nije nužno pretpostavljao i pastoralnu obvezu.¹³ Nužno je rastumačiti i uporabu termina *beneficium* u izvornicima. Unatoč širokoj paleti crkvenih nadarbina i nadarbenika za raspravu se potrebno usredotočiti na dvije vrste: *beneficium curatum*, odnosno nadarbinu s obvezom dušobrižništva, i *beneficium simplex sine cura*, odnosno jednostavnu nadarbinu redovito bez obveze dušobrižništva. S obzirom na prvu vrstu, nerijetko se za župnika u spisima rabio termin *curatus*, jer je nadarbina župe pretpostavljala brigu o dušama – dušobrižništvo (lat. *cura animarum*). U istraženim izvornicima, kao i u znanstvenoj literaturi termin *plebanus* stavlja se u kontekst obaju spomenutih nadarbina (*cum cura et sine cura*) te se načelno može pretpostaviti da bi u slučaju poveznice termina *plebanus* s

⁸ Vidi radove: BUTURAC, Popis župa Zagrebačke biskupije, 43–108; HRG, Ubikacija nekih župa Zagrebačke biskupije, 47–61.

⁹ Vidi: HEGYI, A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben, 1–29.

¹⁰ Vrijedi napomenuti da je problematika uporabe terminologije za oznaku pojedinih crkvenih službi u fokusu formalne ontologije u sklopu informacijskih znanosti. Vidi: GARBACZ et al., Towards a formal ontology for history of church administration, 345–358 (pristupljeno 29. rujna 2024.).

¹¹ NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 103.

¹² Primjerice, srednjovjekovni notarijat rabio je termin *rector* za oznaku svjetovnih i crkvenih lica: *...coram quocumque iudice uel rectore, tam ecclesiastico quam seculari*. ZJACIĆ – STIPIŠIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika*, 127.

¹³ Na sjeveru Italije termin *rector* označavao je svećenika koji je upravljao crkvom bez obveze dušobrižništva (*una chiesa non pievana*), a u izvornicima iz 14. stoljeća zabilježena je ekvivalentnost između termina *archipresbyter seu plebanus vel rector*. CURZEL, *Le pievi trentine*, 338.

nadarbinom s obvezom dušobrižništva on označavao župnika, odnosno osobu zaduženu za brigu o dušama, dok se u suprotnom slučaju, kada je termin povezan s jednostavnom nadarbinom bez obveze dušobrižništva ne može govoriti o župničkoj službi u pravnom smislu. Za daljnju raspravu nužno se osvrnuti na povijesni kontekst uporabe termina *plebanus* u zadarskoj sredini tijekom srednjega vijeka.

U Zadru je do konca 14. stoljeća bilo šest kolegijalnih (zbornih) crkava u kojima je djelovalo više klerika: crkva Presvetog Otkupitelja, sv. Petra Starog, sv. Petra Novog, sv. Mihovila, sv. Stjepana i sv. Marije Velike. Farlati navodi da su to bile glavne gradske crkve, sa svećeničkim zborom, kojemu je na čelu stajao *plebanus sive parochus*, s obvezom dušobrižništva.¹⁴ U objavljenom djelu Lorenza Fondre iz 17. stoljeća o štovanju tijela sv. Šimuna Pravednika pojašnjeno je kako je došlo do uspostave kolegijalnih crkava u Zadru u srednjem vijeku, odnosno prije reforme koju je koncem 14. stoljeća proveo zadarski nadbiskup Petar Matafar (1376. – 1398.).¹⁵ S obzirom na to da su gradske crkvice bile zapravo mali oratoriji, u njima je bio imenovan rektor, koji nije nužno uvijek bio svećenik. Porastom broja stanovnika tijekom srednjega vijeka povećala se potreba za duhovnu skrb puka te su gradske crkve imenovane kolegijalnima, kojima je na čelu stajao rektor, s nekoliko crkvenih službenika: svećenika, đakona, subđakona i akolita. Čelni čovjek kolegijalnoga zbora, odnosno rektor nerijetko se u ispravama nazivao vikarom (*vicarius*) ili plebanom (*plebanus*).¹⁶ S obzirom na to da su službenici kolegijalnih crkava danonoćno obdržavali službu časova, brinuli se o crkvi i sakramentalnoj službi u njoj, okolno stanovništvo darivalo je crkvu sredstvima za uzdržavanje svećenstva, osobito nekretninama za njihovo stanovanje, zemljištima, vinogradima, vrtovima i slično. Ta su se sredstva uzdržavanja nazivala *matricula ecclesiae* ili *mensa*, a njihove prihode uživali su svi crkveni službenici inkardinirani u pojedinu crkvu i to po načelu *pro ratione meritorum*, odnosno u skladu sa zaslugama i razinom odgovornosti njihove službe. Naknadno su im pridodane desetine i milostinje, kao i župnim crkvama, što je činilo *matrikulu* ili crkvenu menzu. Službenici koji su pridodani crkvi zajedno s plebanom nazivali su se *titolati/titulati*. Pleban je u kolegijalnoj crkvi bio pandan biskupu u njegovoj katedrali, a pridruženi crkveni službenici poput kanonika katedralnoga kaptola.¹⁷ Spomenutom reorganizacijom krajem 14. stoljeća kolegijalne crkve izgubile su taj status te su bile svedene na jednostavne nadarbine (*beneficium simplex*).¹⁸ Katedralna crkva sv. Stošije preuzela je naslov župne crkve te je bila jedina župna crkva u gradu do ustanove župe sv. Šimuna Pravednika 15. srpnja 1832. godine. Nadarbine kolegijalnih crkava u Zadru pridodane su kaptolskoj masi i nadbiskupskoj

¹⁴ *Sex erant in urbe ecclesiae praecipuae, et suum cuique collegium Presbyterorum et Clericorum, unus itidem singulis Plebanus sive Parochus, qui auctoritate et potestate inter illos praestabit, curamque animarum habebat.* FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V, 103.

¹⁵ Vidi: STRIKA, Nadbiskup Petar Matafari, 134–155.

¹⁶ Marino Zabbia problematizirao je binom *plebanus* – *notarius* u Zadru na tragu mletačke prakse u 13. i 14. stoljeću. ZABBIA, Circolazione di persone, 35. Zanimljivo je da su u spisima iz 13. stoljeća spomenuti klerici u crkvi sv. Marije Velike upravo u službi notara: *...factum manum Michaelis, sancte Marie Maioris clerici et Iadrensis notarii ... Uincentii, sancte Marie (Maioris) clerici et Iadrensis notarii.* ZJAČIĆ (prep.), *Spisi zadarskih bilježnika*, 127. U Veneciji je početkom 13. stoljeća zabilježen *Paternianus de Putheo ... subdiaconus, Sancti Marci canonicus, ecclesie Sancti Paterniani plebanus et curtis palatii cancellarius.* ROVERE, L'organizzazione burocratica, 117.

¹⁷ Usp. FONDRA, *Istoria della insigne reliquia*, 112–113.

¹⁸ FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V, 17.

menzi u Zadru.¹⁹ No, unatoč provedenoj reformi, reminiscencije na stara nazivlja ostale su u uporabi u arhivskim spisima tijekom ranoga novog vijeka, a crkva sv. Marije Velike zadržala je naslov kolegijalne (zborne) crkve zbog važnosti kulta sv. Šimuna Pravednika te je i dalje imala svoga plebana (*plebanus*), redovito pripadnika zadarskoga kaptola, koji je zajedno s podređenim mu službenicima kolegijalne crkve slobodno upravljao njezinim dobrima.²⁰ O tome svjedoče vatikanski izvori u kojima je crkva sv. Marije Velike (sv. Marije Svećeničke) naznačena 1428. godine kao *ecclesia Sancti Symeonis, alias Sancte Marie presbyterorum*,²¹ a potom iste godine *ecclesia plebis nuncupata*,²² 1438. godine kao *plebis Sancte Marie presbyterorum*,²³ 1439. godine kao *parrochialis ecclesia Beate Marie presbiterorum plebe nuncupate Jadrensis*,²⁴ 1441. godine kao *ecclesia plebis nuncupata Beate Marie presbiterorum Jadrensis*²⁵ i *parrochialis ecclesia Beate Marie Jadrensis, ecclesia presbiterorum nuncupata*,²⁶ 1486. godine kao *Sancta Maria presbiterorum plebania nuncupata*,²⁷ 1568. godine kao *parochialis ecclesia Sancti Simeonis*,²⁸ a 1580. godine kao *ecclesia Sancte Marie presbiterorum alias Sancti Simeonis chori*.²⁹ Osobito je znakovit opis crkve sv. Petra Starog u Zadru, koja je također prije crkvene reorganizacije bila zborna crkva, a za koju se 1428. godine navodi da je *ecclesia plebe nuncupata Sancti Petri veteris Jadrensis*,³⁰ a potom 1432. godine *plebania capelle nuncupate ecclesie Sancti Petri Iadrensis*, čiji je *plebanus* tada bio *Andreas Franciscus de Ursinis*.³¹ Sve navedeno pokazuje kompleksnost (i konfuznost) terminologije koja se rabila pri opisu srednjovjekovnih zbornih (župnih) crkava.³² Paralelno s time jednako je kompleksna i konfuzna uporaba termina *plebanus* u izvornicima. Termin *plebanus* u srednjovjekovnim spisima imao je dvojako značenje. Označavao je župnika s obvezom dušobrižništva, a istodobno svećenika višeg dostojanstva (redovito pripadnika zadarskog kaptola) kojem su bili pridržani crkveni posjedi plebanata te je bio nadređen svećeničkom kolegiju u plebanatskoj crkvi. U ranonovovjekovnim zadarskim spisima uporaba termina *plebanus* bila je raznovrsnija, a prema svemu sudeći nije se odnosila na župničku službu, odnosno na župnika.

U prilog tomu idu izvješća apostolskih vizitacija koja se odnose na jedinu ranonovovjekovnu kolegijalnu (zbornu) zadarsku crkvu sv. Marije Velike. Crkva je 1570. godine najvećim dijelom bila porušena zbog izgradnje fortifikacijskog obrambenog sustava, a

¹⁹ Usp. STRIKA, Nadbiskup Petar Matafari, 142–145.

²⁰ *Presbiter Nicolaus Benedicti, Primicerius Jadrensis et tamque Plebanus Ecclesie Sancte Marie Presbiterorum de Jadre, cum altris presbiteris hebdomadariis dicte Ecclesie, dedit, tradidit, concessit, locauit et affictauit...* HR-DAZD-31-BZ, Nicolaus Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. XVIII, fol. 26r.

²¹ BARBARIĆ et al. (pri.), *Monumenta Croatica Vaticana* (dalje: *MVC*), sv. I, br. 1031.

²² *MVC*, sv. II, br. 71.

²³ Nadarbenik je tada bio nerezidentni svećenik iz Ferrare *presbiter Michael quondam Galti*, koji je naznačen kao *plebanus*. *MVC*, sv. I, br. 1061.

²⁴ *MVC*, vol. II, br. 136.

²⁵ *Isto*, br. 146.

²⁶ *Isto*, br. 147.

²⁷ *MVC*, vol. I, br. 1111.

²⁸ *MVC*, vol. II, br. 378.

²⁹ *Isto*, br. 386.

³⁰ *Isto*, br. 66.

³¹ *MVC*, vol. I, br. 1051.

³² Primjerice, u istim vatikanskim izvornicima zabilježen je *rector parrochialis ecclesie sine cura* za crkvu sv. Nikole u Trogirskoj biskupiji. *Isto*, br. 1077.

sačuvana je tek jedna pokrajnja lađa.³³ Prigodom apostolske vizitacije 1579. godine zabilježeno je da je crkvom upravljao *plebanus* uz četiri mansionara, tri đakona, dva subdakona i tri akolita.³⁴ U istom izvješću potom se navodi da je crkva jednostavna nadarbina, a da je njezin *rector*, zajedno s kapelanima (a to su četiri spomenuta mansionara) zadužen za dostojno štovanje relikvije tijela sv. Šimuna.³⁵ Nužno je, stoga, pojasniti u kojem kontekstu se ovdje rabi termin *capellanus*. Izvornici ih nazivaju i *servitore*, odnosno služitelj, pa termin *capellanus* ovdje ne predstavlja kapelana,³⁶ odnosno pomoćnika župnika, nego opslužitelja nadarbeničke obveze na oltaru, koji se u izvornicima nerijetko označava i kao *altarista*.³⁷ Termin *mansionarius* redovito označava zajedničko stanovanje crkvenih službenika u nekretnini koja je najčešće (po)vezana s dotičnom nadarbinom u kojoj su oni preuzimali nadarbeničke obveze.³⁸

Relikvija tijela sv. Šimuna Pravednika čuvala se u škrinji s četiri ključa, od kojih je jedan držao *plebanus*, što je zabilježeno u apostolskoj vizitaciji iz 1603. godine.³⁹ Dodjela nadarbine relikvije tijela sv. Šimuna pripadala je Svetoj Stolici i mjesnom ordinariju u zasebnim mjesecima. Svećenstvo koje je služilo u crkvi imalo je prihode od matične katedralne crkve, dok je *plebanus* imao zasebne prihode, povezane s nadarbinom crkve i relikvije tijela, odnosno s njima pripadajućim zemljišnim terenima. Pritom treba naglasiti da se termin *plebanus* u izvornicima povezuje ponajprije s nadarbinom relikvije svečeva tijela, a ta je nadarbina bila *sine cura perpetua capelania Sancti Simeonis Jadrensis*,⁴⁰ odnosno bez obveze dušobrižništva. Usto je naznačeno da kolegijalnoj crkvi sv. Šimuna dopuštanjem mjesnog ordinarija pripada ovlast podjeljivanja sakramenta euharistije bolesnicima, o čemu su brigu vodili isključivo mansionari, a ne *plebanus*.⁴¹ To je naglašeno i tijekom apostolske vizitacije 1579. godine, uz jasnu napomenu da u gradu Zadru postoji samo

³³ Vidi: VEŽIĆ, Crkva svete Marije Velike, 119–140.

³⁴ *Exstat ecclesia collegiata Sancti Simeonis in qua est plebanus quattuor mansionarij, tres diaconi, duo subdiaconi, et tres acoliti*. Archivio Apostolico Vaticano (dalje: SCV-AAV), Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 1v.

³⁵ *Ante corpus Sancti Simeonis ardent continuo dua lampades quarum unam manutenet rector cum capellanos, qui sunt mansionarij in ecclesia Collegiata*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 57r.

³⁶ U istraženim izvornicima zapažen je zanimljiv naziv za kapelana pri imenovanju župnika župe sv. Mihovila u Jasenovu (danas područje župe Vrsi) u Ninskoj biskupiji (*ecclesia S. Michaelis seu parochia de Jasenouo*) – *cosacerdos seu capellanus*. HR-DAZD-31-BZ, Presbiter Hieronimo Vidolich, kut. 96, b. unica, fasc. 14, fol. 177r.

³⁷ *Cappellanus, seu Altarista in Ecclesia Sancti Simeonis*. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 854v.

³⁸ O tome više kod: ROWELL, *Imitating a cathedral*, 147–186.

³⁹ *In Ecclesia in altari maiori adest corpus Sancti Simeonis prophetae integrum custoditur sub quattuor clauibus ... et quarta penese plebanum*. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 693.

⁴⁰ HR-DAZD-338-DT, knj. 3, br. 1204.

⁴¹ *Adest Collegium Sancti Simeonis in quo est plebanus quattuor mansionarij tres Diaconi, tres subdiaconi, et tot clerici acoliti quotidie insisititur horis canonicis nocturnis et diurnis omnes participes sunt prouentuum prout beneficiati in Ecclesia Metropolitana pretor plebanum qui habet prouentus separatus, plebaniae confertur semper sanctam sedem reliquiae sacrae beneficia per Sanctam Sedem et per ordinarij in mensibus iuxta rogationem cancellariae. Ad eadem Ecclesiae de licentia Ordinarij defertur Sanctissimum Sacramentum ad infirmos et oleum sanctum concessit, ut quattuor mansionarij possint uicissim praedicta sacramenta administrare de licentia Ordinarij*. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 693v-694r.

jedna župna crkva, ona katedralna,⁴² kojoj su izričito pridržana prava dušobrižništva,⁴³ što je zabilježeno i u drugim dalmatinskim komunama, primjerice u Splitu.⁴⁴ Dušobrižničku (župničku) službu u Zadru obavljala su dvojica svećenika, označena u spisima terminom *curatus*,⁴⁵ odnosno *parochus*, što su u izvješćima apostolskih vizitacija očite istoznačnice,⁴⁶ a birao ih je zadarski nadbiskup svake dvije godine radi slavlja sakramenata u zadarskoj prvostolnici.⁴⁷ Jedino je katedralna crkva imala *fons baptismalis*, što je temeljni preduvjet za oznaku neke crkve župnom. Iz toga jasno proizlazi da termin *plebanus* za predstojnika kolegijalne crkve sv. Šimuna nije isto što i termin *parochus* za župnike katedralne crkve s pravom dušobrižništva, odnosno podjeljivanja sakramenata. Štoviše, *plebanus* (*piouan* u talijanskoj inačici) kolegijalne crkve nije mogao obaviti sakrament krštenja u katedrali bez dopuštenja katedralnih župnika.⁴⁸ Isto načelo primjenjivalo se u Veneciji, gdje je *plebanus* kolegijalne crkve, ujedno i župne crkve, dodjeljivao dopuštenje za slavlje sakramenata ostalim svećenicima (*titolati*), koji su mu bili podložni.⁴⁹ Prije svega valja zapaziti da je *plebanus* kolegijalne crkve uživao zasebne prihode, odnosno bio je izvlašten iz prihoda zadarskoga kaptola kojemu je pripadao. To upućuje na zaključak o njegovu povlaštenju položaju unutar gradskoga klera, unatoč činjenici da nije bio župnik, o čemu svjedoče i sinode zadarske Crkve iz 17. stoljeća, na kojima je isključivo zaveden terminom *plebanus* među ostalim sudionicima koji su obavljali župničku službu i redom zavedeni terminom *parochus*.⁵⁰ U prilog tomu idu zapisi onodobnih kanonista i njihovo razumijevanje stupnjevitosti pojedinih službi u kolegijalnim (zbornim) crkvama te je vrlo jasno naznačena hijerarhijska distinkcija između termina *plebanus* i *parochus simplex*.⁵¹ *Plebanus* je mogao imati različite povlastice, odnosno prerogative, ali načelno je bila riječ o crkvenom službeniku pod

⁴² *In ciuitate Iadrensi nulla est ecclesia parochialis, cum una dumtaxat sit cathedralis ecclesia curam animarum agens, licet et collegium ecclesiae Sancti Simeonis siue Sanctae Mariae presbyterorum ex antiqua consuetudine uideatur obnoxiarum animarum curam <agere> praesertim in deferendo infirmis Sacrosanctum Eucharistiae Sacramentum.* U prijevodu: *Budući da je katedralna crkva jedina koja vodi brigu o dušama, u gradu Zadru nema župne crkve, iako se čini da i kolegij crkve sv. Šime ili sv. Marije po starom običaju vodi brigu o nemoćnim dušama, posebno u donošenju Presvetog sakramenta euharistije bolesnima.* SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 9r.

⁴³ *In hac urbe in ecclesia tantum cathedrali exercetur cura animarum.* SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 10v.

⁴⁴ Usp. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 131.

⁴⁵ *In urbe cathedralis tantum est ecclesia curata, sed extra multam sunt.* SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 13r. *Pro cura animarum in Ciuitate exercenda Reuerendissimum Archiepiscopum duo eligere Curatos singulis annis intellexit quoque alterum.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 721v.

⁴⁶ *Parochus seu Curatus.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 788v.

⁴⁷ *Parochi ecclesiae cathedralis (nam de alijs nullam habet notitiam) iuxta ritum Romanae ecclesiae ministrant sacramenta.* SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 14r.

⁴⁸ *Io pre Paulino piouan della chiesa di San Simon batezzaì con licenza delli Reuerendi curati... Arhiv Zadarske nadbiskupije, fond 43, Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije (dalje: HR-AZDN-43-ZMKZD), Župa sv. Stošije – Zadar, Liber baptizatorum VII (1608. – 1615.), fol. 2r. Usp. HR-AZDN-18-PKZ, Knjiga povlastica Kaptola stolne crkve sv. Stošije (Liber privilegiorum Venerabilis Capituli ecclesiae cathedralis S. Anastasiae, martyris), 1399.–1818. (dalje: Liber privilegiorum), fol. 73–74.*

⁴⁹ *Item que nemo potuit nec baptizare nec alia sacramenta ministrare nisi de licentia plebani.* VUILLEMIN, *Des coutumes à la constitution*, 208, bilj. 128.

⁵⁰ Vidi: STRIKA, *Imena sudionika zadarskih sinoda*, 90, 96.

⁵¹ *Praepositus Ecclesiae collegiatae praecedat Plebanum, Plebanus simplicem Parochum.* ZECCHI, *De Republica Ecclesiastica Liber*, 270.

čijom su ovlasti bile kapele sa stalnim svećenstvom, koje mu je bilo podložno u slavlju sakramenata, a njegova se crkva nazivala *plebania*. Usto, on je uvijek bio crkveni dostojanstvenik (prelat) sa zasebnom jurisdikcijom.⁵² U skladu s time moguće je termin *plebanus* za upravitelja kolegijalne crkve sv. Šimuna u Zadru tumačiti kao oznaku posebne vrste crkvenoga dostojanstvenika, tim više što slične analogije nalazimo na drugim europskim područjima, na kojima je *plebanatus* označavao dostojanstvo crkvenoga službenika u kolegijalnoj crkvi kojemu pripadaju prihodi nadarbine, prvo mjesto u kolegijalnoj crkvi, uz njezine druge službenike, a usto mu pripada upražnjeno mjesto u katedralnoj crkvi, što odgovara gornjem opisu. Usto je on predsjedao narodu i puku okupljenom oko matične crkve, odakle mu i naslov *plebanus*.⁵³ Konačno, potvrdu tomu nalazimo u pismu pape Urbana VIII. (1623. – 1644.) uoči translacije relikvije sv. Šimuna Pravednika u crkvu sv. Stjepana 1632. godine. *Plebanus* je u papinom pismu označen kao *ipsium Ecclesie Sancti Simeonis caput*, dakle glava crkve, ali i u kojoj je morao rezidirati te je imao nadležnost nad ostalim njezinim službenicima.⁵⁴

Druga uporaba termina *plebanus* u zadarskim ranonovovjekovnim spisima povezana je s osobitim povijesnim statusom pojedinih crkava s obzirom na njihovu društveno-političku i religijsku ulogu u Zadru tijekom mletačke vladavine. Primjerice, 1435. godine zabilježen je zadarski arhiđakon Luka Stanišić kao *plebanus et rector Ecclesiae Sancti Stephani* u Zadru.⁵⁵ Kako ovdje tumačiti uporabu termina *plebanus*? Naime, unatoč činjenici da je ta nekoć zborna crkva bila svedena na jednostavnu nadarbinu (bez obveze dušobrižništva) u njoj su ostali njezini službenici (*titolati*), koji su se zbog obveze slavlja svakodnevne mise izmijenjivali na toj službi svaki treći tjedan (otuda naziv *septemanari*),⁵⁶ što potvrđuju izvornici iz prve polovice 16. stoljeća.⁵⁷ No, oni nisu bili posjednici nadarbine, već samo uživatelji prihoda pridržanih njihovoj službi, već je to bio *rector*, u ovom slučaju zadarski arhiđakon, koji je – zbog povijesne reminiscencije naslova *plebanus* i činjenice da je bio u posjedu nadarbine – imao ovlast nad spomenutim septemanarima te mu se u ispravama pridjeva naslov *plebanus* kao oznaka autoriteta nad podložnim mu crkvenim službenicima, a ne kao oznaka župničke službe.⁵⁸ Nadalje, zbog činjenice da je u crkvu sv. Stjepana 1576. godine prenesena čudotvorna

⁵² Isto, 223–224.

⁵³ *Corbanatus, sive Plebanatus, dignitas est, et modo ad regem pertinet, sed antea ad Papam; in matrici ecclesia debet necessario esse, initiatus in sacris ordinibus, omnesque decimas pertinentes ad hanc debet habere, et beneficia adjuncta huic ipsius sunt, eorumque conferentiam habet et presentationem: dictum hoc nomen, quia populo et plebi ecclesiasticae matricis ecclesiae praefuit; certum numerum sacerdotum quasi collegialium debet habere secum; primum stallum in sua ecclesia habet; habet etiam stallum vacuum in ecclesia cathedrali; et vocem in omni capitulo tam publico quam privato: inscribitur Romano Registro, adeoque dignitas est.* O'DONOVAN, *The Tribes and customs of Hy-Many*, 77–78.

⁵⁴ ...quo ad mansionarios, diaconos, et subdiaconos praecedentiam, ac simul facultatem ordinandi offitium in Choro, cum colatione inspectantibus ad dictum Chorum eisdem, auctoritate, et tenore concedimus. HR-AZ-DN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 380.

⁵⁵ HR-DAZD-31-BZ, Nicolaus Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. I, fol. 13v.

⁵⁶ Usp. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 335.

⁵⁷ HR-DAZD-31-BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I, *Pars Visitationis Ecclesiarum Jadrae 1517.*, fol. 1r.

⁵⁸ U prilog tome ide činjenica da arhiđakon u zadarskom kaptolu nije po starom običaju obnašao nikakvu liturgijsku službu u katedrali niti izvan nje, osim u slučaju *sede vacante* Zadarske nadbiskupije. HR-AZ-DN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 375.

slika Gospe Varoške, a zadarski Varoš je bio župa i imao svoga župnika,⁵⁹ spomenuta crkva dodatno je dobila na važnosti jer su se u njoj okupljale razne bratovštine i Varošani, koji su častili Gospinu sliku.⁶⁰ Porastom interesa zadarskih građana za čašćenjem čudotvorne Gospine slike imenovan je na Gospinu oltaru *viceplebanus*, kojega je svaka tri mjeseca na tu službu birao zadarski kaptol zajedno s prokuratorima crkve.⁶¹ Termin *viceplebanus* pritom označava vikara (zastupnika) zadarskoga kaptola, koji je preuzeo nadarbinu oltara,⁶² što zorno svjedoče kaptolski spisi.⁶³ Unatoč činjenici da crkva nije više bila ni zborna ni župna septemanari su i nadalje u njoj slavili svakodnevno misu, *kao kad je ona bila župna*, kako se to navodi u izvješću apostolske vizitacije iz 1603. godine.⁶⁴

Stoga se može zaključiti da je termin *plebanus* prije Matafarove reforme zadarskoga kaptola doista označavao župničku službu, no nakon provedene crkvene reorganizacije u Zadru koncem 14. stoljeća uporaba termina *plebanus* u arhivskim spisima za zadarsko područje nikada ne označava župnika u strogom smislu riječi, što potvrđuju analizirani izvornici iz ranoga novog vijeka, već se nužno moraju tumačiti u smislu oznake svećeničkoga dostojanstva koji stoji na čelu manjega zbora svećenika okupljenoga oko kolegijalne crkve bez obveze dušobrižništva ili s tek ponekim dopuštenjem obavljanja sakramentalnih čina, ali uvijek uz privolu zadarskoga nadbiskupa ili imenovanih župnika u zadarskoj prvostolnici.

2. Rector, plebanus i jus patronatus

U zadarskim ranonovovjekovnim spisima nerijetko se termin *plebanus* odnosi na nadarbenika, koji je uživao prihode plebanata (*plebania*), najčešće u crkvama s oznakom *jus patronatus*, odnosno crkvama patronatskoga prava,⁶⁵ a za koje je naznačeno da ulaze u skupinu jednostavnih nadarbina bez obveze dušobrižništva (*beneficium simplex sine*

⁵⁹ Primjerice, u tom svojstvu zabilježen je don Šimun Mirović *parochianus in burgo Jadrae* u oporuci iz 1506. godine. HR-DAZD-31-BZ, Antonius de Zandonatis, kut. 112, b. IV, fasc. IV, br. 54. Upravo ta činjenica potkrepljuje tezu da termin *plebanus* u ranonovovjekovnim spisima ima suprotno značenje jer je, primjerice, 1512. godine u istom Varošu, zabilježen *clericus Donatus de Pasinis uti plebanus Sancte Dominice extra et prope Iadram*, koji potražuje neke zemlje u Sutmikuljem Selu u vlasništvu crkve. HR-DAZD-31-BZ, Johannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/2, fol. 64r. Crkva sv. Nediljice bila je jednostavna nadarbina bez obveze dušobrižništva. Usp. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 473.

⁶⁰ Usp. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 335.

⁶¹ *Ecclesia est unita Mensae Archiepiscopali habet prouentus ducatorum uiginti quinque plus minusque. Viceplebanus eligitur singulis tribus mensibus a Capitolo Metropolitanae cum procuratoribus qui erigit duos ducatos mensualis.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 706v.

⁶² Slično je zabilježeno na području Trenta. Usp. CURZEL, *Le pievi trentine*, 241.

⁶³ *Che di tutte le messe, che si cantarano sopra l'Altare della Santissima Vergine del Borgo, possino godere, e partecipare tutti, e qualsiuoglia sacerdote, ouer chierico, tanto quelli che sono della Massa Capitolare, come quelli che non ui fussero di essa, pur che sia della Città sottoposto alla giurisdictione dell'Illustrissimo Arcivescouo, con questa dichiarazione, che al Reuerendo Vicepiouano, che sarà di detto Altare instituito pro tempore dal Molto Reuerendo Capitolo, sia prima fatto motto, et essendo Canonico li siano date doi portioni essendo presente, et essendo absente una portione.* HR-AZDN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 361.

⁶⁴ *...cum ecclesia alias esset parochialis* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 707r.

⁶⁵ O patronatskom pravu vidi: NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 111–129.

cura).⁶⁶ Takvi su slučajevi zabilježeni na ninskome i zadarskome području, ali i u drugim dalmatinskim biskupijama.⁶⁷ Izravan primjer nalazimo u mletačkim spisima, u kojima su izrijeком izjednačeni termini *beneficium* i *plebania*, koji je *nota bene* tada dodijeljen subdaku pa nema govora o župničkoj službi.⁶⁸ U apostolskim vizitacijama Ninske biskupije jasno je naznačeno da je u gradu Ninu *cura animarum* bila povjerena jednome od ninskih kanonika prema biskupovoj odredbi.⁶⁹ Unatoč tomu za *rectora* crkve sv. Mihovila u Ninu, koja je bila jednostavna nadarbina bez obveze dušobrižništva,⁷⁰ rabio se termin *plebanus*,⁷¹ a pri opisu jednostavnih nadarbina (*rectoria*) u pojedinim slučajevima i termin *plebania*.⁷² Primjerice, nakon smrti ninskoga primicerija Roseta Marinija, ninski biskup Juraj Divnić (1479. – 1529.) dodijelio je primicerijat svome nećaku Jakovu Divniću i rektorat nad crkvom Gospe od Zečeva. U ispravi je jasno naznačeno da je riječ o poljskoj kapeli bez obveze dušobrižništva, a koja se nazivala *plebania*.⁷³ Nešto kasnije zabilježen je kao nadarbenik crkve Petar Divnić kao *rector ut dixit perpetuum simplicis beneficii siue ecclesiae Sanctae Mariae de Leporinis*.⁷⁴ S obzirom na to da crkva Gospe od Zečeva nikada nije bila župna ili kolegijalna crkva, već je bila riječ o eremitskoj crkvi,⁷⁵ na nju nije primjenjiv zaključak Jadranke Neralić

⁶⁶ Uvođenje *plebanusa* u nadarbinu crkve patronatskog prava sv. Jurja na Pagu zabilježeno je u notarskim spisima 1338. godine u dvjema ispravama. U prvoj je svećenik označen terminom *plebanus*, a u drugoj *rector*. ZJACIĆ – STIPIŠIĆ, *Spisi zadarskih bilježnika*, 250–251.

⁶⁷ Znakovit je natpis na crkvi sv. Ivana Krstitelja na vrhu Birnjak (Kozjak), za koju se pouzdano zna da je ulazila u jednostavne nadarbine te da nije bila župna crkva. Autorica članka navodi “da su utemeljenje crkve sv. Ivana od Birnja isposlovale obitelji koje su sada izumrle i čija su prava prešla Kaštelanima koji za sebe održavaju njen jus patronat i povlasticu biranja rektora, i koji, kao prosti beneficij – jednostavna nadarbina – uživa opskrbu od dvanaest zemljišta”. Crkva je tijekom kasnog srednjeg vijeka obnovljena. Investitor je bio Grgur Nikolin, nadsvećenik (arhiprezbiter) i kanonik trogirske Crkve, koji je u funkciji *plebana* sv. Ivana od Birnja dao ponovno sagraditi (*redificare*) crkvu kao zavjet za spas svoje duše i duše svojih bližnjih, kao i svih ostalih koji nad tom crkvom imaju juspatronat. Na natpisu, između ostaloga, stoji: *Gregorius Nicolai Archipresbiter et Canonicus Ecclesiae Traguriensis Plebanusque huius Ecclesiae pro anima sua et suorum atque Omnium Iushabencium Patronatus Fecit Redicifare hanc Ecclesiam*. To je još jedna potvrda uporabe termina *plebanus* u kontekstu *jus patronata* i s njim povezane nadarbine (*beneficium*), a ujedno potvrda da se termin *plebanus* ni ovdje ne može poistovijetiti s terminom župnik. Vidi: DELONGA, Posvetni latinski natpisi, 287, 291.

⁶⁸ ...*beneficium siue plebania Sancte Marie de Cataro quod collatum erat propter voluntatem hereditarium ipsius beneficii remanere debeat in manibus ipsorum hereditariorum habentium in illo jus patronatus. Et postea iuxta intentionem nostri dominii dominus episcopus Catarensis auctoritate ordinaria contulerit ipsum beneficium siue plebem fidei nostro subdiacono Nicolao de Basantis qui est de domo illorum qui habent jus patronatus in plebe predicta*. Archivio di Stato di Venezia, Senato, *Deliberazioni Mar* (dalje: IT-ASVe-SDM), *Mar. Registri*, reg. 1, fol. 171v.

⁶⁹ *Curam animarum exercet unus ex canonicis, qui ad id muneris ab episcopo delegitur*. GVERIĆ (ur.), *Spisi apostolskih vizitacija*, 72.

⁷⁰ *Ecclesia Sancti Michaelis, beneficium simplex ad collationem Ordinarii. Rector est dominus Philippus Rudisich, canonicus Nonensis*. Isto, 52.

⁷¹ *Venerabilis ac probus vir D. Georgius Pribisich plebanus ecclesie Sancti Michaelis Nonae*. HR-DAZD-31-BZ, Presbiter Hieronimo Vidolich, kut. 96, b. unica, fasc. 13, fol. 148r.

⁷² U srednjovjekovnoj notarskoj praksi zabilježen je (iako rijetko) binom *capellania seu rectoria*. Vidi: STIPIŠIĆ (prep.), *Spisi zadarskog bilježnika*, 49.

⁷³ *Dominus Rosetus clericus Venetiarum filius legitimis et naturalis Magistri Viri domini Antonij Marini patricij veneti primicerius Nonensis: ac rector ecclesie seu capelle Sancte Marie de Leporinis ecclesie campestris cui nulla cura imminet animarum: licet vulgariter plebania nuncupet. ... ac prefatam ecclesiam campestrems Sanctam Mariam de Leporinis plebaniam vulgariter nuncupatam*. HR-DAZD-31-BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. 1/3, fol. 42r.

⁷⁴ HR-DAZD-20-OZKZ, Francesco Nani, kut 6, fol. 2v.

⁷⁵ O crkvi vidi: BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. II, 274–275.

da se “u crkvama koje su istovremeno zborne i župne (*collegialis, parochialis*) ministerij naziva i *plebania*, ili *plebanatus sive rectoria*”⁷⁶. Izglednije se uporaba termina *plebania* u ovom slučaju odnosi na nadarbinu povezanu s *jus patronatom* ninskoga kneza,⁷⁷ što je zabilježeno i u slučaju ninske crkve sv. Križa također pod kneževim *jus patronatom*.⁷⁸ Isto je zabilježeno za crkvu sv. Lovre u Zadru, koja je bila *jus patronatus* zadarskoga kneza. Knez je birao nadarbenika (tzv. *ius presentandi*), a potvrđivao ga je zadarski nadbiskup. Primjerice, 23. lipnja 1566. godine nadarbinu je uživao zadarski svećenik i kanonik Kristofor Cortese *ad presens rector siue plebanus dictae ecclesiae siue juris patronatus*.⁷⁹ Kanonik Cortese bio je u posjedu nadarbine i tijekom apostolske vizitacije 1579. godine te je vizitatoru posvjedočio da je riječ o jednostavnoj nadarbini, s obvezom slavlja sv. mise na dan naslovnika crkve.⁸⁰ Jasno je da termini *plebanus* i *plebania* u spomenutoj ispravi ne označavaju ni župnika ni župu u prav(n)ome smislu riječi jer je taj naslov – kako je već utvrđeno – pripadao isključivo katedralnoj crkvi sv. Stošije.⁸¹ Izvješće apostolske vizitacije svjedoči da su zadarski kanonici bili oslobođeni službe dušobrižništva,⁸² što dodatno stavlja pod znak pitanja uporabu termina *plebanus* kao oznaku župničke službe u zadarskim ranonovovjekovnim spisima napose kada je nadarbenik bio kanonik.⁸³ Uostalom, i splitski je kaptol držao nespojivim službu kanonika i župnika, štoviše nadbiskup Bonifacije Albani (1668. – 1678.) zabranio je akumulaciju tih dviju službi kao zlorabu.⁸⁴

No, valja zapaziti sintagmu *ad presens rector siue plebanus*, što su u ispravi očite istoznačnice, dakle termin *rector* u ovom slučaju odgovara terminu *plebanus*, a definitivno ne označava župničku službu u pravnome smislu.⁸⁵ Zadarski sekularni izvornici pružaju

⁷⁶ NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 105.

⁷⁷ ...comiti Nonensi pro tempore existentis. Isto, 121.

⁷⁸ Mletački plemić clericus Sebastijan Dolfin označen je 1563. godine kao *rector, plebanus et gubernator capelle seu simplicis beneficii Sanctae Crucis*. On prebiva u Veneciji, a daje u trogodišnji najam desetine rečene crkve. HR-DAZD-31-BZ, Pellegrinus Tetricus, kut. 161, b. unica, fol. 4r-v.

⁷⁹ HR-DAZD-31-BZ, Daniel Cavalca, kut. 151, b. I, fasc. II/7, neozn. folija.

⁸⁰ *Item litteras beneficiorum simplicium Sanctorum Laurentij, et Marcelli de jure patronatus litteras presentavit ualoris ducatorum 6. obligationis faciendi Sacrum semel in anno in festiuitate Sancti Laurentij*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap.* 78, *Jadrensis*, fol. 97r.

⁸¹ Usp. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 131. In ciuitate Jadrensi nulla est ecclesia parochialis, cum una dumtaxat sit cathedralis ecclesia curam animarum agens. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap.* 78, *Jadrensis*, fol. 9r. Palmiro Bonini navodi da *jus patronatus* nije podrazumijevao automatsko uključivanje u dušobrižništvo (*lo giupatronato non comportava l'immissione automatica nella cura animarum*). BONINI, Villanova del Quieto, 304.

⁸² U više navrata zadarski su kanonici tu činjenicu zapisali u svojoj knjizi privilegija: *canonicorum Capitola animarum cura non exercent*. Usp. HR-AZDN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 33, 102–103.

⁸³ *Monsignor Arciuescouo fa doi Curati di tutta la Città e si mutano di anno in anno, et hanno della fabrica della Chiesa ducati dodici l'anno per uno e l'incerti, a questi particolarmente uien commessa la cura di anime se bene gli altri sacerdoti approuat confessano ancora et questi doi Curati uengono eletti da Monsignor Arciuescouo ogn'anno non dal Corpo del Capitolo, ma de Preti Inferiori alli Canonici et anco Monsignor Illustrissimo Visitator Valier acesse le ragioni de Canonici, che non erano obligati alla cura d'anime li libero, et habbiamo nel nostro Archiuio la liberatione*. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad.* VII, vol. 101, fol. 877r.

⁸⁴ OSTOJIĆ, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, 131.

⁸⁵ Termin *rector* naveden je 1565. godine prigodom uvođenja kanonika Cortesea u posjed nadarbina sv. Lovre i sv. Marcele u Ljubču zajedno s njihovim prihodima (...in tenuta et reali possessione ecclesiarum predictarum cum responsione omnium fructuum prouentuum, et reddituum ad illas spectant et pertinent). HR-DAZD-338-DT, knj. 3, br. 1295.

veliku sigurnost za zaključak da su termini *plebanus* i *rector* doista bili istoznačnice,⁸⁶ koje su se naizmjence rabile osobito u slučajevima kada je nadarbinu gradskome kleru iz reda kaptola dodijeljivala Apostolska Stolica.⁸⁷ Izgledno se na lokalnim razinama reminiscencija na zadarski srednjovjekovni sustav plebanata terminološki rabila u slučajevima uspostave manjih svećeničkih kongregacija, a na temelju patronatskoga prava. U prilog tome navodi se slučaj šibenskoga biskupa Zdranina Luke Spingarolija (1574. – 1589.). Spingaroli je imenovao šibenskog arhiepiskopita Tomu Suričevića plebanom i dekanom Sv. Marije u Srimi 1579. godine. U izvorniku se izrijeком navodi da je bila riječ o patronatskom pravu (*jus patronatus*) nekolicine šibenskih građana. Pritom je jasno naznačeno da je taj *plebanatus*, po uzoru na zadarske, označavaо crkveno dostojanstvo upravljanja manjim svećeničkim zborom, bez obveze dušobrižništva.⁸⁸

Za daljnje razumijevanje problematike nužno se osvrnuti na poimanje uporabe termina *plebanus* na prostoru Mletačke Republike s obzirom na to da se Zadar u razmatranom razdoblju nalazio pod mletačkom upravom. Poslužit će djelo obrazovanoga mletačkog svećenika iz 18. stoljeća Giambattista Gallicciollija (poznatog i kao Giovanni Battista Gallizioli).⁸⁹ U trećem svesku djela *Delle memorie venete antiche profane ed ecclesiastiche* objavljenom u Veneciji 1795. godine Gallicciolli se sustavno bavio poviješću crkvenog uređenja na području Venecije, a koje se protezalo na šire područje mletačkog dominija. U pogledu uporabe termina *plebanus* Gallicciolli se pozvao na zapise koje je polovicom 16. stoljeća zabilježio mletački svećenik Carlo Renio, a glase: *Nella magnifica città di Venezia ghe era do sorte di benefizj curadi detti e nominadi Piovanie: una sorte con dignità, e l'altra semplice. Quella con dignità, era per causa del Collegio de' Collegj delle loro Giesie, et li Curati aveva legittimo titolo di Piovani. L'altra sorte avevano i suoi Curati, qui potius Rectores dicuntur quam Plebani, non essendo preposti ad alcun Capitolo, ancora che per usurpazione habbiano luogo tra li Piovani. Alli quali Rettori la S. Sede Ap. non delega cosa alcuna, eo quod non fulgent dignitate Ecclesiastica.*⁹⁰ Dakle, prema zapisima mletačkog svećenika (ujedno i *piovana*) u Veneciji je postojala distink-

⁸⁶ Semantička problematika uporabe tih termina zabilježena je i na prostoru Udina: *Queste citazioni esplicite non sono sicuramente il frutto di trascrizioni approssimative considerato che cronologicamente si collocano in un'epoca in cui, generalmente, era chiara la distinzione tra plebanus e rector. Naturalmente Clusa non era pieve nel secolo XIII, ma possiamo ipotizzare una permanenza dell'antico titolo perdutosi poi progressivamente tanto che, nei secoli XV e XVI, per indicare il sacerdote operante a Chiusa si usa il termine più corretto di rector o curatus.* CONTI, *Le notizie dedicatorie* (pristupljeno 3. listopada 2024.).

⁸⁷ *Vacantibus Archidiaconatus Ecclesie Jadrensis Sancte Anastasie nuncupate, necnon Parochiali Ecclesie Plebe nuncupata Sancte Marie de niuis ac sine cura perpetua capelania Sancti Simeonis Jadrensis per liberam cessionem illi Castelli nuper ipsarum ecclesiarum respectue Archidiaconi, Plebani siue Rectoris, et Capellani de illis quas et concessione Apostolica uel alias obtinebat, litteris super concessione huiusmodi non confectis ac omni juri sibi competenti in manibus Reuerendissimi Domini Caroli Cardinalis Caraffa nuncupati.* HR-DAZD-338-DT, knj. 3, br. 1204.

⁸⁸ *Confert Plebanatum sive Decanatum S. Mariae vacantem per obitum Francisci Michelevich, qui erat de jure patronatus nonnullorum laicorum civitatis, a quibus Thomas fuerat praesentatus. Erat sine cura animarum. Hic ergo plebanatus, sicut quidam Jadrenses, est dignitas super congregationem quamdam, sive parvam collegialem Presbyterorum. Dat. Siben. in nostro episcopali Palatio die 20. Maji 1579.* FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. IV, 483.

⁸⁹ O njemu vidi: [https://www.treccani.it/enciclopedia/giambattista-gallicciolli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giambattista-gallicciolli_(Dizionario-Biografico)/) (pristupljeno 29. rujna 2024.).

⁹⁰ GALLICCIOLLI, *Delle memorie venete*, 145.

cija uporabe termina *plebanus* sukladno tomu je li naslov pretpostavljao titulu crkvenog dostojanstva. U prvu vrstu ulazili su crkveni službenici povezani s kolegijalnom crkvom, kao i u zadarskom slučaju, a pripadao im je *legitimni* naslov *plebanus*, dok su se u drugu vrstu ubrajali rektori crkava s dušobrižništvom, odnosno obični župnici (*parochus simplex*), koji su sebi prisvojili naslov *plebanus*. Znakovito je pritom da je *plebanus* s titulom dostojanstva sticao naslov isključivo papinskim dekretom te su nositelji toga naslova bili pripadnici kaptola i o njemu uvelike ovisili, što je zabilježeno i u zadarskom slučaju crkve sv. Marije Velike, jedine preostale ranonovovjekovne zborne crkve u Zadru sa svim pripadajućim prerogativima, dok je *rector* ili *plebanus* bez titule dostojanstva dekret primao od mletačkog Senata ili mletačkog patrijarha, što je analogno dodjeli nadarbina pod titulom *jus patronatus* u zadarskim spisima.⁹¹

U zadarskim ranonovovjekovnim spisima termin *plebanus* ne može se tumačiti kao oznaka župnika osobito kada je jasno navedeno da je crkva, iako nekoć zborna, sada *plebania nuncupata sine cura, et sine clero*. Međutim, okupljanje mnogobrojnih zadarskih bratovština i njihovih kapelana u tim crkvama moglo je opravdati uporabu termina *plebanus* i *plebania*. Zoran primjer tomu je opis bratovštine u crkvi sv. Silvestra (nekada sv. Tome) iz 1527. godine.⁹² Dakle, *plebanus*, odnosno *rector* crkve sv. Silvestra ustupio je bratovštini crkvu za njihove potrebe, čiji je on nadarbenik (*beneficiatus*), a jasno je naznačeno da je ona *plebania nuncupata sine cura, et sine clero*, odnosno bez obveze dušobrižništva i bez svećeničkog zbora, što je *ipso facto* isključuje iz reda župnih, odnosno zbornih crkava. Međutim, u izvorniku iz 1517. godine zabilježeno je da su u crkvi sv. Tome djelovala četvorica kapelana, od kojih je jedan nosio naslov *capellanus maior*, a služili su spomenutoj bratovštini s brojnim članstvom,⁹³ zbog čega je izgledno *rector* crkve zabilježen kao *plebanus*, odnosno nadarbenik s pravom autoriteta nad svećenstvom u crkvi koja je pod njegovom upravom.⁹⁴

Pri iščitavanju termina *rector* u ranonovovjekovnim spisima nužan je oprez jer se taj naziv nipošto ne smije automatizmom pridijevati župničkoj službi. Naime, imenovani rektor crkve preuzimao je na sebe nadarbeničke obveze bez obzira na stanje nadarbeničke crkve. U slučaju destrukcije crkve rektor je i dalje imao obvezu izvršavanja nadarbeničkih obveza,⁹⁵ a pojedine kapelanije bile su povezane s misnim obvezama na oltarima u pojedinim crkvama.⁹⁶ Primjer zadarskoga vikara Ivana Donata Begne zorno pokazuje kompleksnost uporabe različitih termina kao oznaka za različite službe pojedinoga crkvenoga službenika

⁹¹ Isto, 145–146.

⁹² *Confraternitas vero S. Silvestri in Ecclesia S. Thomae secessit, quae erat Plebania nuncupata sine cura, et sine clero. Hanc plebanus cessit Confraternitati, reservato sibi canone unius cerci, et certa portione obventionum funeralium.* FARLATI, *Illyricum Sacrum*, t. V, 613.

⁹³ O bratovštini s popisom literature vidi: GOJA, Matrikula zadarske bratovštine, 211–215.

⁹⁴ Usp. HR-DAZD-31-BZ, Marcus Aurelius Sonzonius, kut. 136, b. unica, fasc. I, *Pars Visitationis Ecclesiarum Jadrae 1517.*, neozn. folija.

⁹⁵ *Visitavit altare Sanctae Vrsulae ... est onus missam quotidie celebrandi post destructionem cuiusdam Capelle Sanctae Vrsulae celebratur per Presbiterum Nicolaum Capellae Rectorem.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 684r. *...est titulus Sancti Vigili post destructionem Capellae rector beneficij presbiter Joannes Anetae tenetur.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 684v.

⁹⁶ *Presbiterum Joannem Rado Canonicum, Capelanum altare.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 684r.

u ranonovovjekovnim spisima. U ispravi od 11. prosinca 1569. godine on je naznačen kao *vicarius Ecclesiae Metropolitanae Jadrensis, plebanus ac cappellanus ut dixit beneficiatus altaris Sancti Joannis Euangeliste in Ecclesia Sancti Simonis Justi Jadrae*.⁹⁷ Podatak je iznimno važan jer pokazuje da nije bila riječ o župničkoj službi, s obzirom na činjenicu da su spomenute službe, odnosno nadarbine, bile inkompatibilne, a arhivski izvornici iz istoga razdoblja svjedoče da takvih slučajeva u Zadru nije bilo,⁹⁸ niti je bilo pojedinaca koji su bili u posjedu multipliciranih nadarbina s obvezom dušobrižništva.⁹⁹ Termin *plebanus* u slučaju vikara Begne nužno je povezati s patronatskim pravom zadarske plemićke obitelji Fanfogna nad oltarom sv. Ivana Evanđelista u crkvi sv. Marije Velike, o čemu je vikar dao osobno svjedočanstvo.¹⁰⁰ Usporedbe radi, termin *rector et plebanus* može se odnositi na župničku službu u gradskim župama, ali isključivo u slučajevima kada je u ispravama izrijeком naglašeno da je riječ o župi (*parochia*). Primjerice, u Šibeniku je 1564. godine ustanovljeno sedam novih gradskih župa, što je u ispravi jasno naznačeno terminom *ecclesia parochialis*: crkva sv. Duha, crkva Presvetog Trojstva, crkva sv. Marije Nove, crkva sv. Krševana, crkva sv. Benedikta, crkva Svih Svetih i crkva sv. Grgura, s jasno naznačenim međusobnim granicama.¹⁰¹ Njihovi su upravitelji u ispravi naznačeni terminom *rector parochialis*, odnosno *rector et plebanus*.¹⁰²

Dakle, u ispravama je jasno naznačena distinkcija između uporabe termina *rector sive plebanus* za nadarbenika jednostavne nadarbine bez obveze dušobrižništva, odnosno termina *rector et plebanus* za gradske župnike u šibenskome slučaju u odnosu na termin *rector seu parochus* za nadarbenika župe s obvezom dužobrižništva, a ti se termini pojavljuju u ranonovovjekovnim spisima redovito kao oznaka župnika izvangradskih, odnosno seoskih kopnenih i otočnih župa, ali opet s nužnom distinkcijom u odnosu na pravni status pojedine crkve, a ovisno o tome je li bila riječ o crkvama nadbiskupskoga ili patronatskoga prava.

3. Termini *curatus*, *rector parochialis* i *parochus* u ranonovovjekovnim spisima

Svi su župnici ruralnih župa na zadarskome i ninskome području – bez iznimke – bili svećenici glagoljaši. Za razliku od gradskoga svećenstva, u istraženim ranonovovje-

⁹⁷ *Joannes Donatus Begnius Vicarius Ecclesiae Metropolitanae Jadrensis, et plebanus ac cappellanus ut dixit beneficiatus altaris Sancti Joannis Euangelistae in Ecclesia Sancti Simonis Justi Jadrae, quod est de jure patronatus Nobilium de Fanfoneis, et dicto plebani nomine cupiens preservare et augere ac meliorare bona dicti altaris*. HR-DAZD-31, BZ, *Horatius de Marchettis*, kut. 164, b. I, fasc. I/5, fol. 18v.

⁹⁸ *Non ci sono acluni che tengono beneficij incompatibili*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 5v.

⁹⁹ *Non est in hac dioecesi, qui obtineant plura beneficia curata*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 8r.

¹⁰⁰ *Io pre Gioan Donato Begna Canonico Vicario et sotto coletor Apostolico godo uno altare di San Gioan Batista è juspatronatus di Nobili di Fanfogna per il quali son obligato alla quotidiana messa nella chiesa di San Simeon al detto altare. ... Son obligado ancora ogni San Zuane far cantar una messa grande sul ditto altar*. IT-ASVe, *Soprintendenti alle decime del clero*, pezzo 39, br. 15. Bila je riječ o oltaru sv. Ivana Evanđeliste te je izgledno notar u ispravi krivo naznačio da je riječ o oltaru sv. Ivana Krstitelja.

¹⁰¹ O tome vidi: ZELIĆ, Šibenske crkve, 791–803.

¹⁰² Arhiv Šibenske biskupije (HR-AŠB), Šibenska biskupija, *Biskupska kurija*, kut. 33, fol. 2r-3v. Zahvaljujem prof. dr. sc. Kristijanu Juranu s Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru, koji mi je ustupio preslike dokumenata.

kovnim izvornicima zasada nije uočen spomen termina *plebanus* kao oznake za župničku službu u selima ili na zadarskim otocima.¹⁰³ Najčešći termini kojima se na tom području opisuje župnička služba su: *parochus*, *rector parochialis* ili *curatus*. Pritom je također nužan oprez u čitanju izvornika jer su pojedini župnici mogli istodobno biti rektori župnih crkava nadbiskupskoga prava, ali i rektori crkava patronatskoga prava u istome naselju, nad kojima nisu imali iste ovlasti i za koju su službu, uz onu župničku, primali dodatne prihode. Ujedno se njihova župna crkva u ispravama naziva i pleban-skom (*plebania*), odnosno nadarbeničkom crkvom pojedinoga pripadnika zadarskoga kaptola (*rector*) koji nije imao dušobrižničke ovlasti, ali ih je uz suglasnost župnika mogao prakticirati, dok je redovito uživao prihode nadarbine koji su mu od te crkve bili pridržani, za razliku od župnika koji je uživao različite prihode na ime župničke službe. Primjerice, župnik župne crkve (*rector ecclesiae parochialis*) sv. Marije u Salima ujedno je bio i rektor (*rector*) crkve sv. Roka, nad kojom su patronatsko pravo polagali mještani, koji su je osobno izgradili. Jurisdikciju nad župnom crkvom imao je zadarski nadbiskup.¹⁰⁴ No, pravo izbora župnika pripadalo je mještanima, slično kao i na Molatu,¹⁰⁵ a potvrđivao ga je zadarski nadbiskup,¹⁰⁶ čime bi on postao legalni dušobriž-nik na području župe.¹⁰⁷ Istodobno, župna crkva u Salima bila je nadarbina (*plebania*) koja se dodijeljivala pripadnicima zadarskoga kaptola. Kada je 1509. godine Pavao De Sanctis primio kanonikat u zadarskoj prvostolnici, njegovu prebendu činili su prihodi raznih kapelanija u Zadarskoj nadbiskupiji. U ispravi je jasno naznačena kvalitativna oznaka pojedine kapelanije *sine cura*, dok je za crkvu sv. Marije u Salima naznačeno da je *plebania nuncupata*.¹⁰⁸ U tom slučaju riječ je o nadarbini s obvezom dušobriž-ništva, koje u praksi nije obvezivalo spomenutoga kanonika (*rector*), već imenovano-ga župnika (*parochus*) u Salima, a termin *plebania* izgledno se odnosi na teritorijalni jurisdikcijski obuhvat nadarbine na kojoj su se nalazile razne kapele podložne župnoj crkvi. Naime, pojedinim župama bile su podložene crkve okolnih naselja, koje su mo-gle imati svoga kapelana s pravom dušobrižništva, ali je jurisdikcijski bio podložan župniku matične župe, koji se u ispravama redovito naziva *rector ecclesiae parochi-alis* ili *rector parochialis*. Primjerice, župnoj crkvi u Luci bili su podložni Žman¹⁰⁹ i Rava,¹¹⁰ što je naznačeno i za druge kapele/crkve na Dugom otoku, primjerice za crk-

¹⁰³ Slično je zabilježeno na području Slovačke, ali su mišljenja o toj kategorizaciji termina *plebanus* u slovačkoj historiografiji oprečna. Usp. POMFYOVÁ, *Ďaleká cesta k farskému kostolu*, 168, bilj. 78.

¹⁰⁴ *Io sono Rettore e Parrocho di questa Chiesa... Io non possedo altro beneficio, se non che a quella chiesa de San Rocco* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 786r.

¹⁰⁵ *Ecclesia parochialis consecrata sub titulo Visitationis Beatae Mariae iurisdictionis plenae Reuerendissimi Archiepiscopi. Rector seu Parochus est R. pbr. Ioannes Abelich*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 67v.

¹⁰⁶ *Ecclesia parochialis ... sub titulo Assumptionis Beatae Mariae. Villici eligunt cappellanum*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 62v.

¹⁰⁷ *Parocus...* SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 63r.

¹⁰⁸ HR-DAZD-31-BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/3 (n.b), fol. 10v.

¹⁰⁹ *Ecclesia Sancti Joannis Baptistae Decollati consecrata et ubi exercetur cura animarum ecclesia dependens a parochiali Valli Sancti Stephani eiusdem insula Vilici et parochus Vallis Sancti Stephani eligunt capellanum huius ecclesiae...* SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 63v.

¹¹⁰ *Ecclesia Sancti Stephani Prothomartiris habet sibi subiectas antedictam ecclesiam Asmani et aliam insula Rauae. Villici eligunt parochum ab Archiepiscopo confirmatur*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 64v.

vu sv. Pelegrina, podložnu župi sv. Kuzme i Damjana u Brbinju, kojima su redovito upravljali podložni kapelani, u spisima naznačeni kao *cappellanus curatus*¹¹¹ ili ponekad složenicom *capellanus siue parochianus*.¹¹²

4. Uporaba termina *plebanus* i *plebania* kao oznaka nadarbenika i jednostavne nadarbine

Uporaba termina *plebanus* i *plebania* kao oznaka nadarbenika i jednostavne nadarbine, odnosno zemljišta u vlasništvu crkve u ranonovovjekovnim spisima zabilježena je u više navrata. Osim crkve sv. Marije Velike (Svećeničke), sve su srednjovjekovne plebanije u Zadru bile svedene na jednostavne beneficije (*beneficium simplex*), a tako se u ispravama i nazivaju,¹¹³ što je u suprotnosti crkveno-pravnoj tradiciji u kojoj je *plebania* pretpostavljala crkvu kojoj su podložne razne kapele s klericima koji su nad njima stjecali prava i nisu su mogli biti uklonjeni sa službe, osim u slučaju kada bi se ogriješili o crkvene zakone.¹¹⁴

Crkva sv. Mihovila u Zadru poslužiti će daljnjem dokazivanju da se termin *plebania* u arhivskim spisima rabio za označavanje jednostavne nadarbine *in perpetuum*, odnosno nadarbine koju je nadarbenik mogao uživati do svoje smrti ili eventualnog odreknuća. Primjerice, prigodom ispražnjenosti nadarbine te nekoć zborne crkve pripojene zadarskom kaptolu zbog smrti posljednjega nadarbenika Andrije Bribiranina 1490. godine u nadarbinu je uveden – dekretom pape Inocenta VIII. (1484. – 1492.) – zadarski kanonik Šimun Maričić. Nadarbina je u papinskoj ispravi naznačena kao *perpetuum simplex beneficium ecclesiasticum*, odnosno *beneficium perpetuum Sancti Michaelis seu plebania*.¹¹⁵ U Valierovu izvješću iz 1579. godine za nadarbenika crkve upotrijebljen je termin *rector*,¹¹⁶ a u Priulijevu iz 1603. godine kanonik Ivan Rado označen je kao *plebanus*,¹¹⁷ što je moguće reminiscencija na stara vremena, a potom i kao *rector* crkve, odnosno jednostavne nadarbine sv. Mihovila u Zadru,¹¹⁸ što dodatno ide u prilog pretpostavci da je zapravo bila riječ o istoznačnicama, osobito kada je u pitanju *beneficium simplex sine cura*.¹¹⁹

¹¹¹ *Ecclesia Sancti Peregrini est capella curata dipendens a parochiali ecclesiae Sanctorum Cosme et Damiano Villae Barbignii*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 65r.

¹¹² *Presbiter Joannes Marich alias Satalich parochianus Ville Gliube ...per presbiterum Jacobum capellanum siue parochianum Sancti Petri de Cherbauaz lug.* HR-DAZD-31-BZ, Nicolaus Drasmileus, kut. 147, b. IV, fasc. VIII, br. 67.

¹¹³ *Ecclesia Sancti Michaelis est beneficium simplex de collatione ordinarij*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 48v.

¹¹⁴ *Plebaniam intelligimus ecclesiam habentem sub se diversas capellas, in quibus sunt clerici habentes ius in illis cappellis, et qui non possunt ab illis sine sua culpa removeri*. CORPUS IURIS CANONICI, *Decretalium Collectiones*, Graz, 1959., str. 1065–1066.

¹¹⁵ HR-DAZD-31-BZ, Iohannes Philippus Raymundus, kut. 104, b. unica, fasc. I/1, fol. 35r.

¹¹⁶ SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 48v.

¹¹⁷ *Plebanus Ecclesiae est R. D. Joannes Rado et habet prouentus ducatorum triginta*. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 710v.

¹¹⁸ *Joannes Rado Rector simplicis beneficij Sancti Michaelis intra muros Jadrae*. SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 860v.

¹¹⁹ *...ecclesia siue simplici beneficij sine cura Sancti Michaelis infra menia istius urbis nostre Iadrensis*. HR-DAZD-338-DT, knj. 3, fol. 7r.

Uporaba termina *plebanus* za nadarbenika jednostavne nadarbine bez obveze dušobrižništva zabilježena je u Zadru u brojnim spisima i za one crkve koje nisu nosile povijesno nasljeđe zbornih ili župnih crkava. Primjerice, crkva sv. Ilije u Zadru bila je jednostavna nadarbina,¹²⁰ pripojena zadarskome kaptolu.¹²¹ Nadarbenik je uživao prihode zemljišta u posjedu crkve,¹²² a u ispravama se naziva *plebanus*, dok se zemljišni posjedi u vlasništvu crkve označeni terminom *plebania*,¹²³ što je sinonim za termin *rectoria*.¹²⁴ Spomenuta crkva nikada nije bila župna ni kolegijalna crkva da bi se na nju mogla primijeniti povijesna reminiscencija termina *plebania*.¹²⁵ U tu skupinu definitivno ulazi crkva sv. Jurja u Zadru, oko koje se okupljala bratovština mesara, pod titulom jednostavne nadarbine, ali se u ranonovovjekovnim ispravama pri opisu zemljišta u njezinu vlasništvu rabio termin *plebanatus*,¹²⁶ kao što je za rektora crkve sv. Četrdesetorice u Zadru naznačen termin *plebanus*.¹²⁷ Stoga se može prikloniti Gallicciollijev u mišljenju da su termini *rector* i *plebanus* nerijetko puki sinonimi te da se iz naslova *plebanus*, kojim je u spisima označen pojedini nadarbenik, ne može sa sigurnošću izvesti zaključak da je uvijek riječ o predstojniku kolegijalne crkve ili župniku,¹²⁸ što je uostalom zabilježeno i na sjeveru Europe.¹²⁹ Boljem razumijevanju i gradacijskoj povezanosti pojedinih termina pridonose spisi zadarskoga kaptola. O kaptolu je pritom nužno razmišljati kao o zbornoj organizaciji, čiji se ukupni prihodi slijevaju u zajedničku blagajnu iz koje se potom dijele pojedincima sukladno njihovu položaju unutar zbora. U zadarskom kaptolu vrlo važna služba odnosila se na tzv. zastupnika distribucija (*procurator delle distributioni del Venerabile Capitolo*). Kaptol ga je birao jednom godišnje, a izborom je stjecao naslov *rector seu beneficiatus* oltara i kapela sjedinjenih s kaptolskom menzom,¹³⁰ u što su ulazile nadarbine sv. Mihovila i sv. Silvestra. Zastupnik distribucija predstavljao je cjelokupni kaptol i u njegovo ime, ali i u ime nadarbenika oltara i kapela slavio mise na dan njihovih titulara, bez obzira na to koji je kanonik (*plebanus*) uživao nadarbinu. Za svoju

¹²⁰ *Ecc(lesi)a S(ancti) Heliae est beneficiu(m) simplex de collatione ordinarij*. SCV-AAV, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 51v.

¹²¹ *Presbiter Nicolaus primicerius Jadrensis et rector Ecclesiae Sancti Elie de Ciuitate Jadre*. HR-DAZD-31-BZ, Nicolaus Benedicti, kut. 47, b. I, fasc. III, fol. 31v.

¹²² Dana 20. travnja 1539. godine težak iz zadarskoga Varoša prodao je svećeniku Nikoli Tresi (*Tressa*) oko dva gonjaja vinograda na zemljištu nadarbine (*plovanije*) kanonika Antuna Mirkovića na zadarskoj Brodarici, gdje su bili položeni zemljišni tereni u vlasništvu crkve sv. Ilije, koju je nadarbinu uživao spomenuti kanonik, a redovito ih je davao u najam. HR-DAZD-31-BZ, Petrus de Bassano, kut. 141, b. I, fasc. I/G, fol. 18r. Usp. BIANCHI, *Zara Cristiana*, vol. I, 450.

¹²³ *...in confinio Sancti Heliae super terreno plebaniae dictae ecclesiae*. HR-DAZD-31-BZ, Horatius de Marchettis, kut. 164, b. I, fasc. I/3, fol. 1r.

¹²⁴ *...rectoria, sive plebania*. SEYMOUR, *The Coarb in the Medieval Irish Church*, 231.

¹²⁵ Jadranka Neralić navodi da se u crkvama koje su istovremeno zborne i župne (*collegialis, parrochialis*) ministerij naziva i *plebania*, ili *plebanatus sive rectoria*, ili češće *portio*, što je u potpunoj suprotnosti od uporabe istih termina u ranonovovjekovnim zadarskim spisima u kojima se oni najčešće rabe za oznaku ministerija u jednostavnim nadarbinama bez obveze dušobrižništva. Usp. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, 105.

¹²⁶ *...in loco dicto Gasiniza cum pedibus undecim oliuariorum super terreno plebanatus ecclesie Sancti Georgij de Jadra*. HR-DAZD-31-BZ, Antonius de Zandonatis, kut. 109, b. I, fasc. B, fol. 20r.

¹²⁷ HR-DAZD-31-BZ, Gabriel Cernotta, kut. 154, b. unica, fasc. II, fol. 2r.

¹²⁸ Usp. GALLICCIOLLI, *Delle memorie venete*, 170.

¹²⁹ Usp. SEYMOUR, *The Coarb in the Medieval Irish Church*, 230.

¹³⁰ *...rettor, ó benefitiato di quel anno, rapresentando egli solo la persona di tutto il Capitolo*. HR-AZDN-18, *Liber privilegiorum*, fol. 177.

službu primao je isti udio prihoda kao i *plebanus*.¹³¹ No, on nije mogao obaviti sprovedne obrede u spomenutim crkvama jer je ta služba pripadala dvojici katedralnih župnika (*curati*), ali je vodio brigu da kaptol dobije svoj dio sprovednih svijeća.¹³² Dakle, kanonik *plebanus* uživatelj je jednostavne nadarbine pripojene kaptolu nad kojom ima punu jurisdikciju, kanonik distribucija (*rector seu beneficiatus*) brine se o ekonomskim interesima i izvršavanju obveza na nadarbini pripojenoj kaptolu, a katedralni župnici (*curati*) nositelji su dušobrižničke službe na području jednostavnih nadarbina. Uzme li se u obzir da je riječ o pripadnicima kaptola kojima su spomenute crkve, odnosno jednostavne nadarbine bile pripojene, termin *rector* označavao bi u tom slučaju upravitelja crkve ili kapele (tal. *pieve*, u smislu manje crkve ili kapele) sjedinjene s katedralnim kaptolom.¹³³ U tu se pretpostavku savršeno uklapa izvješće zadarskoga kanonika Šime Budinića iz 1568. godine u kojoj je nadarbinu crkve sv. Silvestra, odnosno sv. Tome u Zadru izrijekom naveo terminom *capella ò pieve*.¹³⁴

Slučaj zadarskoga svećenika Šimuna Naležića čini se sadržava sve od navedenih elemenata konfuzne uporabe terminologije: prisvajanje naslova *plebanus*, ekvivalenciju s terminom *rector* i činjenicu posjeda najmanje nadarbine (kapele) u Zadru tijekom 16. stoljeća.¹³⁵ Kapela Gospe od Kaštela, kojom je Naležić upravljao gotovo pola stoljeća, bila je mali oratorij i nikada nije imala status župne crkve niti je spomenuti svećenik pripadao redu crkvenih dostojanstvenika (nije bio ni kanonik). Naležić je bio mansionar crkve sv. Marije Velike, ali se u svojoj oporuci nazvao *piouan* (*plebanus*, op. a.) *della Chiesa della Madonna del Castello*, a da stvar bude intrigantnija oporuka je sastavljena u kući *del Reuerendo meser prete Paulino Bonfadino Piouan di S. Simeon*.¹³⁶ Neosporno je u ovom slučaju da termin *plebanus* ne odgovara župničkoj službi. U ispravi od 9. ožujka 1604. godine, nakon Naležićeve smrti, zadarski knez ga je opisao kao *ultimo Rettor, Capellano, et possessor della Chiesa di Santa Maria del Castello*.¹³⁷ S obzirom na to da su se oko prava na dodjelu nadarbine sukobili mletački predstavnici vlasti i katedralni kaptol, moguće su tri pretpostavke o uporabi termina *plebanus* u svećenikovoj oporuci: a) kao ekvivalenta terminu *rector*; b) kao oznake nadarbenika nadarbine patronatskog prava; c) prisvajanje nezasluzene časti. Uzevši u obzir svećenikov povijesni karakter,¹³⁸ čini se prikladnim optirati za opcije a) i b).

Nekoliko proučenih isprava iz spisa zadarskih javnih bilježnika daju za pravo pretpostaviti da se na lokalnoj razini termin *plovanija* (*plebania*) u ranome novom vijeku nerijetko rabio za oznaku posjeda pod jurisdikcijom pojedinih crkava u Zadru, crkvenih domova ili još važnije i pojedinih oltara unutar crkava, koji se zasigurno ne mogu povezati s prav-

¹³¹ *A tutte le sudete Messe cantate, et Vesperie deue esser presente il sudeto Procuratore, et ha dopia parte come Piouano*. HR-AZDN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 359.

¹³² O tome opširno: HR-AZDN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 176–178.

¹³³ Usp. CURZEL, *Le pievi trentine*, 338.

¹³⁴ IT-ASVe, *Sopraintendenti alle decime del clero*, pezzo 39, br. 29.

¹³⁵ O don Šimunu Naležiću vidi: DUNDOVIĆ, Don Šimun Naležić, 17–34.

¹³⁶ HR-DAZD-31-BZ, Francesco Primizio, kut. 193, b. VI, br. 91. Vidi cjelovit prijepis oporuke kod: DUNDOVIĆ, Don Šimun Naležić, 32–34.

¹³⁷ HR-AZDN-18-PKZ, kut. 22, sign. 122., neozn. folija.

¹³⁸ Usp. DUNDOVIĆ, Don Šimun Naležić, 27–28.

nim institutom župe.¹³⁹ Nazivom *plovanija* označena je u izvornicima i ruralna crkva sv. Petra u današnjem Diklu, a njezini nadarbenici naznačeni su terminima *rector* ili *plebanus*, istovjetno spomenutome slučaju gradske crkve sv. Lovre. Ovdje valja zapaziti da je ta nadarbina nerijetko bila dana nadarbenicima zajedno s nadarbinom crkve sv. Marije Velike, čiji je predstojnik nosio naslov *plebanus* kao oznaku dostojanstva jer je na službu bio imenovan papinskim dekretom te zbog činjenice da je bila riječ o jedinjoj ranonovovjekovnoj zbornoj crkvi u gradu s nekim pridržanim joj dušobrižničkim prerogativima.¹⁴⁰ O mogućoj uporabi termina *plovanija* kao oznaci za zemljišne terene pridržane pojedinoj nadarbini svjedoči ugovor od 25. travnja 1570. godine i toponim Plovanije u Kožinu, koji je očuvan do danas.¹⁴¹ Toponim Plovanija spomenut je u opisu granica zemljišta u vlasništvu ženskoga benediktinskog samostana sv. Katarine u Zadru 1590. godine,¹⁴² te sigurno nije bila riječ o župi sv. Petra.¹⁴³ K tomu, nužno je uzeti u obzir da su pojedini nadarbenici uživali nekoliko nadarbina odjednom pa se u ranonovovjekovnim ispravama dostojanstvo *plebanusa* u kolegijalnoj crkvi kojom predsjedaju povezuje s ostalim nadarbinama u njihovoj posjedu, iako je riječ o jednostavnim nadarbinama,¹⁴⁴ što isključuje župničku službu iz više razloga; ponajprije, nitko nije mogao uživati dvije nadarbine s obvezom dušobrižništva jer bi *ipso facto* upao u već spomenuti problem inkompatibilnosti nadarbina, pa primjerice *plebanus* crkve sv. Šime (odnosno sv. Marije Svećeničke), koji je ujedno bio i *plebanus* crkve sv. Petra u Petrčanima (danas u Diklu), pod pretpostavkom da je riječ o župničkoj službi, to ne bi mogao biti snagom kanonskih odredaba tim više što izvornici izrijekom potvrđuju da takvih slučajeva na zadarskome području nije bilo. U spisima zadarskoga kaptola o najmu zemljišta u vlasništvu crkve sv. Petra u 18. stoljeću spomenut je zgon sv. Petra na položaju zvanome Plovanija, ili nadarbina sv. Petra. *Piouania, o sia benefizio di S. Pietro* u nekoliko je navrata spomenuta u ispravi od 15. srpnja 1738. godine.¹⁴⁵ Iz isprave proizlazi da su se termini *plovanija* i *nadarbina* rabili kao istoznačnice pri opisu

¹³⁹ Konfuzna i još uvijek nerazriješena uporaba termina *plebania* za oltare u crkvi zabilježena je i u njemačkoj historiografiji: *Der Hochaltar in der Liebfrauenkapelle hieß (auch) plebania* (u prijevodu: Glavni oltar u Gospinoj kapeli nazivao se (također) plebania. KINNE, *Das Kollegiatstift St. Petri zu Bautzen*, 279.

¹⁴⁰ *Paulinus Bonfadius pro annata ecclesie Sanctae Mariae presbiterorum alias Sancti Simeonis chori et Sancti Petri loci de Peterzano, Iadrensis diocesis, quorum 120 d(ucatorum) etc.* (21. svibnja 1580.). MCV, vol. II, br. 386. R. D. *Paulinus Bonfadinus Plebanus Diui Simeonis, et Sancti Petri loci de Peterzano. Prouentus per Sanctam Sedem de Plebe predicta uacant per liberam resignationem habet litteras sub plumbo in forma dignum et institutionis instrumentum, uti introitus sun 80. ducati in anno, ex quibus soluit annuam pensionem ducati 40 Presbitero Hieronimo Belli Mantuano Resignatario.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 851r.

¹⁴¹ Nikola Livačić pok. Marka de Villa Diclo jurisdictionis Jadrensis ad presens habitator Jadrae prodao je postolaru Šimunu Argičiću oko dva gonjaja vinograda in Valle S. Petri penes Villam Cosinosello loco uocato Plouanie. HR-DAZD-31-BZ, Horatius de Marchettis, kut. 164, b. I, fasc. I/5, fol.

¹⁴² ...da borra e siroco la plouania di San Piero; da prouenza Fumatichii, da gherbin il gaio ouer bosco fino al mar, da siroco e prouenza sonno le ualle. DUNDOVIĆ, Posjedi samostana benediktinki sv. Katarine, 81.

¹⁴³ Identičan toponim, po kojem danas nosi naziv jedno od zadarskih predgrađa, Plovanija, zabilježen je kao zemljoposjed crkve sv. Šimuna (sv. Marije Velike) u 16. stoljeću. Zadarski arhidakon Jeronim Cortese dao je 1536. godine zemljišta u vlasništvu dicte *Plebaniae, positam in loco uocato Plouagna draga*. Težaci su bili dužni dovesti četvrtinu prinosa vina i trećinu ulja ad domum dicti Domini plebani Patroni fundi. HR-DAZD-31-BZ, Petrus de Bassano, kut. 141, b. I, fasc. I/E, fol. 49v.

¹⁴⁴ *Visitauit Ecclesiam Sanctae Mariae de Bongaudio beneficium simplex Reuerendi Plebani Sancti Simeonis ... Plebanus est Cappellanus ut in bullis ostensis in uisitatione.* SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 719r.

¹⁴⁵ HR-AZDN-18/4-PKZ, *Dobra i nadarbine (beneficiji) kaptola 1332./1961.*, kut. 16, fol. 696.

zemljišta u vlasništvu crkve sv. Petra. Pretpostavku opravdavaju i rezultati objavljenih istraživanja. Emanuele Curzel, primjerice, navodi da je termin *beneficium* (nadarbina) od 12. stoljeća označavao skup imovine iz koje su proizlazili prihodi pripadajući nadarbeniku koji je vršio neku svetu službu. Termin *beneficium* redovito je bio popraćen još jednim izrazom radi razlikovanja čisto ekonomskog i institucionalnog aspekta njegove uporabe. Pritom je za raspravu važna autorova opaska da se u izvornicima, kada je riječ o nadarbini povezanoj sa službom *plebanusa*, nerijetko nailazi na formule *beneficium plebanatus*, *beneficium plebis et ecclesie*, *plebania ecclesie plebis* i sl.,¹⁴⁶ što je zamijećeno i u zadarskim izvornicima.¹⁴⁷ *Plebania* i *plebanatus* pritom se mogu odnositi na nadarbinu, odnosno njezin teritorijalni obuhvat s obzirom na dostojanstvo posjednika (*plebanus*).¹⁴⁸ U prilog tomu navodi se isprava iz 17. stoljeća kojom je kanonik Vincenzo Pasini *Piouano di San Simeone di questa Città ... per oggetto di migliorare li beni della Piouania da lui diretta* dao u kolonat nekolicini zadarskih Varošana zemljišta u posjedu crkve radi nasada novih vinograda.¹⁴⁹ Usto je zadarskome kaptolu pripadala u 17. stoljeću jednostavna nadarbina crkve sv. Hipolita na Ugljanu, čiji su se posjedi protezali na položaju zvanom *Plouania*.¹⁵⁰ U ispravama zadarskoga bilježnika Francesca Sorinija iz 17. stoljeća taj je položaj spomenut u određivanju granica zemljišnih posjeda na Ugljanu (*Piouania di San Hipolito*).¹⁵¹ Sorini je istovjetnim imenom zabilježio zemljišni posjed župne crkve sv. Marije na Ugljanu (*le ragioni della Piouania della Chiesa di Santa Maria d'Vgliano*).¹⁵² Načelno, ovdje se može s velikom sigurnošću tvrditi da je u potonjem slučaju riječ o zemljištu u posjedu župne crkve, ali se pritom isto načelo ne može primijeniti na jednostavnu nadarbinu sv. Hipolita u posjedu zadarskoga kaptola. Dakle, postoji jasna uporabna distinkcija dvaju istovjetnih termina u spisima istoga bilježnika, koji je zasigurno znao da crkva sv. Hipolita nije župna crkva. Čini se, dakle, prihvatljivom pretpostavka da je zapravo riječ o oznaci nadarbine (*beneficium*) u posjedu zadarskoga kaptola.

Sve navedeno daje za pravo zaključiti da termini *plebanus* i *plebania* u ranonovovjekovnim spisima zadarskih sekularnih i crkvenih arhiva ne označavaju župnika niti župu u strogome smislu riječi. Konačno, termine *plebanus*, *plebanatus* i *plebania* definitivno nije moguće jednoznačno tumačiti, što je dobro zapazio St. John D. Seymour, koji je naveo da "izgledno ne postoji nijedan informativni izvor koji bi pojasnio točno značenje termina *plebanus*; ono što se može reći jest da su specifične crkvene nadarbine pod oznakom *plebania* na neki način odražavale veće dostojanstvo negoli one pod naslovom običnog

¹⁴⁶ Usp. CURZEL, *Le pievi trentine*, 325.

¹⁴⁷ Primjerice, to najzornije pokazuju opisi zemljišta triju crkava na predjelu današnjeg zadarskog predgrađa Arbanasi. S obzirom na to da je spomenuta samostanska crkva sv. Krševana, koju nije moguće povezati ni sa župom ni s kolegijalnom crkvom, očito se termin *plebania* ovdje odnosi na zemljišne terene u posjedu crkve: *In pertinentis et loco Sanctorum Marci et Grisogoni extra Suburbium ladre super terreno plebaniae ecclesiarum predictarum*. HR-DAZD-31-BZ, Michael de Zandonatis, kut. 140, b. unica, fasc. I/6, fol. 44v. (...) *penes Sanctum Marcum extra burgum super terreno plebaniae Sancti Clementis*. HR-DAZD-31-BZ, Michael de Zandonatis, kut. 140, b. unica, fasc. III/1, fol. 18r.

¹⁴⁸ Usp. CURZEL, *Le pievi trentine*, 335.

¹⁴⁹ HR-DAZD-31-BZ, Cristoforo Spirondello, kut. 200, b. II, fasc. 5, fol. 2r-v.

¹⁵⁰ HR-AZDN-18-PKZ, *Liber privilegiorum*, fol. 217.

¹⁵¹ ČORALIĆ – NOVOSEL, *Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku*, sv. III. *Spisi zadarskoga bilježnika Franje Sorinija*, 432–434.

¹⁵² *Isto*, br. 31, 437–438.

rektora”,¹⁵³ dok je Petr Jokeš utvrdio da “*čak ni naizgled nedvosmislen termin plebanus nije nužno označavao župnika, nego jednostavno svećenika koji obavlja duhovnu službu u crkvi*”,¹⁵⁴ a talijanski povjesničar Adriano Rigotti otišao korak dalje te ustvrdio da su se u izvornicima “apelativi presbiter, curatus, plebanus i sl. koristili nehajno”¹⁵⁵, što dijelom potvrđuju i zadarski izvornici. Uzevši u obzir sve navedeno, očito je da iščitavanju i tumačenju termina *plebanus* napose u ranonovovjekovnim izvornicima treba pristupiti s dozom opreza.

Zaključak

Na temelju proučene literature i analize uporabe termina *plebanus* u arhivskim vrelima neosporno se utvrdilo da je u ranome novom vijeku u Zadru postojala jedna kolegijalna (zborna) crkva sv. Marije Velike (Svećeničke), a kasnije sv. Šimuna Pravednika, čiji je predstojnik nosio naslov *plebanus* (tal. *piovano*) kao reminiscenciju na srednjovjekovno nazivlje kada je crkva bila ujedno zborna i župna. Nakon crkvene reorganizacije u Zadru koncem 14. stoljeća crkva je izgubila status župne crkve, ali je zbog činjenice da se u njoj čuvala relikvija tijela sv. Šimuna Pravednika zadržala naslov kolegijalne crkve, zbog čega se očuvao i termin *plebanus* kao oznaka dostojanstva crkvenoga službenika, koji je bio na čelu svećeničkoga kolegija u toj crkvi, a nominalno se održao i u označavanju nadarbenika ostalih nekoć zbornih crkava u gradu. Sudeći prema istraženim ranonovovjekovnim crkvenim i sekularnim izvornicima za zadarsko i ninsko područje te njihovom komparacijom s dosad objavljenim rezultatima istraživanja u znanstvenoj literaturi, kao i praksama u susjednim dalmatinskim (nad)biskupijama, termin *plebanus* u zadarskim arhivskim vrelima u rasponu od 16. do 18. stoljeća nikada nije označavao župnika u pravnom smislu, s kojim se značenjem termin u znanstvenoj literaturi najčešće poistovjećuje. Uporaba termina *plebanus* u istraženim zadarskim ranonovovjekovnim spisima – osobito kada su u pitanju jednostavne nadarbine bez obveze dušobrižništva (*beneficium simplex sine cura*) – semantički je zahtjevnija jer nosi više značenja, koje treba podrobnije istražiti i normirati. Semantička analiza termina *plebanus/plebania* na temelju istraženoga arhivskog gradiva upućuje na mogućnost njihove primjene za oznaku nadarbenika/nadarbina povezanih s institutom patronatskoga prava (*jus patronatus*), potom na ekvivalenciju s terminima *rector/rectoria*, a najzad (barem u okvirima mjesne terminološke prakse) gradualno tijekom razmatranog razdoblja kao oznaku zemljišnih posjeda u vlasništvu pojedine nadarbine (*beneficium*) izražene terminima *plebania*, *rectoria*, *plebanatus* ili talijanskom inačicom *piouania*. Konačno, može se zaključiti da termin *plebanus* u zadarskim ranonovovjekovnim spisima gotovo nikad ne odgovara hrvatskom terminu *župnik* te je pri njegovu iščitavanju u arhivskim vrelima, a posljedično tomu interpretaciji i prijevodu, potrebno pristupiti s oprezom.

¹⁵³ SEYMOUR, The Coarb in the Medieval Irish Church, 231.

¹⁵⁴ POMFYOVÁ, Ďaleká cesta k farskému kostolu, 168, bilj. 78; JOKEŠ, Farní organizace na středověké západní Moravě, 11, 137.

¹⁵⁵ RIGOTTI, La Chiesa di S. Vincenzo a Isera, 152.

SUMMARY

PLEBANUS IN EARLY MODERN ZADAR DOCUMENTS

Based on the analysis of archival materials from both ecclesiastical and secular archives in Zadar, this study examines the use of the term plebanus in archival records from the early modern period (16th–18th centuries) and attempts to determine whether its meaning was consistently associated with the pastoral office of its titleholder. A review of the scholarly literature reveals that plebanus is most commonly translated and equated with the term parish priest and the corresponding pastoral function. However, an analysis of a number of documents preserved in the State Archives in Zadar, from the State Archives in Venice, and the Archidiocese of Zadar Archives, as well as reports on apostolic visitations in the dioceses of Zadar and Nin in 1579 and 1603, has identified discrepancies in the use of the term plebanus.

Furthermore, the available literature, dealing with this topic in different parts of the European continent, indicates that plebanus could refer to a wide range of ecclesiastical offices and not exclusively to the position of a parish priest. The aim of this study is therefore to identify and present the various ecclesiastical offices designated by the term plebanus in early modern records, comparing them with other related terms frequently found in the original sources. In addition, the thesis is put forward that from the late 14th century until the end of Venetian rule in Dalmatia in 1797, the term plebanus in Zadar's archival sources never referred to the full scope of the parish priest's office.

KEY WORDS: *plebanus, parish priest, rector, parochus, benefice, Early Modern Period*

Arhivska građa

- HR-AŠB: Hrvatska, Arhiv Šibenske biskupije, Šibenik, Šibenska biskupija, Biskupska kurija.
- HR-AZDN-18-PKZ: Hrvatska, Arhiv Zadarske nadbiskupije, Zadar, fond 18, Prvostolni kaptol u Zadru, Knjiga povlastica Kaptola stolne crkve sv. Stošije.
- HR-AZDN-43-ZMKZD: Hrvatska, Arhiv Zadarske nadbiskupije, Zadar, fond 43, Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga Zadarske nadbiskupije, Župa sv. Stošije – Zadar.
- HR-DAZD-31-BZ: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, Zadar, fond 31, Bilježnici Zadra.
- HR-DAZD-20-OZKZ: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, Zadar, fond 20, Općina Zadar. Knez Zadra.
- HR-DAZD-338-DT: Hrvatska, Državni arhiv u Zadru, Zadar, fond 338, Dukale i terminacije.
- IT-ASVe-SDM: Italia, Archivio di Stato di Venezia, Venezia, Senato, Deliberazioni Mar, Mar. Registri.
- IT-ASVe: Italia, Archivio di Stato di Venezia, Venezia, Soprintendenti alle decime del clero.
- SCV-AAV: Stato della Città del Vaticano, Archivio Apostolico Vaticano, Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*.
- SCV-AAV: Stato della Città del Vaticano, Archivio Apostolico Vaticano, Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101.

Popis literature

- BARBARIĆ, Josip – KOLANOVIĆ, Josip – LUKINOVIĆ, Andrija – MARKOVIĆ, Jasna (prir.). *Monumenta Croatica Vaticana. Camera Apostolica. Obligationes et solutiones. Camera Primo (1299. – 1560.)* sv. I. Zagreb – Rim: Kršćanska sadašnjost, 1996.
- BARBARIĆ, Josip – KOLANOVIĆ, Josip – LUKINOVIĆ, Andrija – MARKOVIĆ, Jasna (prir.). *Monumenta Croatica Vaticana. Camera Apostolica. Annatae, Introitus et exitus, Obligationes pro communibus servitiis. Obligationes et solutiones – Additamenta (1302. – 1732.)* sv. II. Zagreb – Rim: Kršćanska sadašnjost, 2001.
- BIANCHI, Carlo Federico. *Zara Cristiana*, vol. I. Zara: Tipografia Woditzka, 1877.
- BIANCHI, Carlo Federico. *Zara Cristiana*, vol. II. Zara: Tipografia Woditzka, 1880.
- BONINI, Palmiro. Villanova del Quietto e la *Visitatio* apostolica del cardinale Agostino Valier (1580.). *Strategie per la conquista dell'autonomia. Atti 50* (2020.) 1: 296–325.
- BUTURAC, Josip. Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. *Starine 59* (1984.): 43–108.
- CIPRIANI, Marianna. La tentata creazione di un beneficio parrocchiale per la comunità di Monte. *Annuario storico della Valpolicella* 10 (1993./1994.): 77–100.
- CONTI, Curzio. *Le notizie dedicatorie dell'Abbazia di S. Gallo (Moggio Udinese)*, Moggio, 2016. U: https://adundecimum.it/wp-content/uploads/2021/02/2016_moggio.pdf (pristupljeno 3. listopada 2024.).

- CORPUS IURIS CANONICI, *Decretalium Collectiones*, Graz, 1959.
- CURZEL, Emanuele. *Le pievi trentine: Trasformazioni e continuità nell'organizzazione territoriale della cura d'anime dalle origini al XIII secolo (studio introduttivo e schede)*. Bologna: Edizioni Dehoniane, 1999.
- CURZEL, Emanuele. *Pievi e parrocchie nel Trentino*. Trento: SPART, 2005.
- ČORALIĆ, Lovorka – NOVOSEL, Filip (ur.). *Gradivo za povijest istočnoga Jadrana u ranom novom vijeku* sv. III. *Spisi zadarskoga bilježnika Franje Sorinija (1656. – 1659.)*. Zagreb: HAZU, 2022.
- DECRETALIUM GREGORII IX, *Liber I, Titulus XXIV, De officio Archipresbyteri*, 200. U: http://cdigital.dgb.uanl.mx/la/1080016104_C/1080016104_T1/1080016104_30.pdf (pristupljeno 25. rujna 2024.).
- DELONGA, Vedrana. Posvetni latinski natpisi na crkvi sv. Ivana od Birnja. *Archaeologia Adriatica* 4 (2010.) 1: 281–306.
- DU CANGE, Charles Du Fresne. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, t. II. Paris: Niort, 1883.
- DUNDOVIĆ, Zdenko. Don Šimun Naležić – prvi kapelan Gospe od Kaštela u Zadru (16. stoljeće). *Croatia christiana periodica* 46 (2022.) 90: 17–34.
- DUNDOVIĆ, Zdenko. Posjedi samostana benediktinki sv. Katarine u Zadru (16. stoljeće). *Croatia christiana periodica* 45 (2021.) 87: 53–88.
- FARLATI, Daniele. *Illyricum Sacrum*, t. IV. Venezia: Apud Sebastianum Coleti, 1769.
- FARLATI, Daniele. *Illyricum Sacrum*, t. V. Venezia: Apud Sebastianum Coleti, 1775.
- FONDRA, Lorenzo. *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta che si venera in Zara*. Zara: Fratelli Battara, 1855.
- GALLICCIOLLI, Gimabattista. *Delle memorie venete antiche profane ed ecclesiastiche* vol. III. Venezia: Appresso Domenico Fracasso, 1795.
- GARBACZ, Pawel – TRYPUZ, Robert – SZADY, Bogumil – KULICKI, Piotr – GRADZKI, Przemyslaw – LECHNIAK, Marek. Towards a formal ontology for history of church administration. U: *Proceedings of the 2010 conference on Formal Ontology in Information Systems: Proceedings of the Sixth International Conference (FOIS 2010)*, IOS Press, NLD: 345–358. U: https://www.kul.pl/files/845/pdf/szady_ontology.pdf (pristupljeno 29. rujna 2024.).
- GOJA, Bojan. Matrikula zadarske bratovštine sv. Silvestra u knjižnici Houghton (MS Typ 231) Sveučilišta Harvard. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37/38 (2013.): 211–215.
- GVERIĆ, Ante (ur.). *Spisi apostolskih vizitacija dalmatinskih biskupija. Spisi apostolskih vizitacija Ninske biskupije iz godina 1579., 1603. i 1625*. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2022.
- HEGYI, Géza. A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben. *Erdélyi Múzeum* 80 (2018.) 1: 1–29.
- HRG, Metod. Ubikacija nekih župa Zagrebačke biskupije iz 14. stoljeća. *Croatia christiana periodica* 1 (1977.) 1: 47–61.

- Dizionario Biografico degli Italiani*. U: [https://www.treccani.it/enciclopedia/giambattista-gallicciolli_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giambattista-gallicciolli_(Dizionario-Biografico)/) (pristupljeno 29. rujna 2024.).
- JOKEŠ, Petr. *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno: Matice moravská, 2011.
- KALLEN, Gerhard. *Zur oberschwäbischen Pfründengeschichte vor der Reformation*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Stuttgartu, 1907.
- KINNE, Hermann. *Das Kollegiatstift St. Petri zu Bautzen von der Gründung bis 1569 (Germania Sacra, Dritte Folge 7, Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das (exemte) Bistum Meissen I)*. Berlin – Boston: De Gruyter Akademie Forschung, 2014.
- KOVAČIĆ, Slavko. Nadžupska crkva sv. Mihovila u Omišu. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 33 (1992.) 1: 217–245.
- NERALIĆ, Jadranka. *Put do crkvene nadarbine*. Split: Književni krug, 2007.
- O'DONOVAN, John. *The Tribes and customs of Hy-Many, commonly called O'Kelly's country*. Dublin: For the Irish Archaeological Society, 1843.
- OSTOJIĆ, Ivan. *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975.
- POMFYOVÁ, Bibiana. Ďaleká cesta k farskému kostolu. *Ars* 56 (2023.) 2: 154–184.
- RIGOTTI, Adriano. La Chiesa di S. Vincenzo a Isera e la lite con Villalagarina per la parrocchialità. Parte I. *Studi Trentini di Scienze Storiche* 48 (1969.) 3: 137–163.
- ROVERE, Antonella. L'organizzazione burocratica: uffici e documentazione. U: *Genova, Venezia, il Levante nei secoli XII-XIV*. Ur. Gherardo Ortalli – Dino Puncuh. Genova: Società Ligure di Storia Patria, 2001., 103–128.
- ROWELL, Stephen Christopher. Imitating a cathedral, or safeguarding parochial foundations? Why establish a mansionary chapel in the dioceses of the Grand Duchy of Lithuania in the sixteenth century?. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 33 (2016.): 147–186.
- SEYMOUR, St. John D. The Coarb in the Medieval Irish Church (Circa 1200–1550). *Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature* 41 (1932. – 1934.): 219–231.
- STIPIŠIĆ, Jakov (prep.). *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349. – 1350*. Zadar: Izdanja Državnog arhiva u Zadru, 1977.
- STRIKA, Zvezdan. Imena sudionika zadarskih sinoda 1663. i 1680. godine. *Croatica christiana periodica* 30 (2006.) 57: 81–102.
- STRIKA, Zvezdan. Nadbiskup Petar Matafari i preustroj Kaptola u Zadru koncem 14. stoljeća. *Vjesnik dalmatinskih arhiva* 2 (2021.) 1: 134–155.
- VEŽIĆ, Pavuša. Crkva svete Marije Velike u Zadru. *Diadora* 8 (1975.): 119–140.
- VUILLEMIN, Pascal. Des coutumes à la constiution. La compilation des *consuetudines* médiévales des paroisses vénitiennes (1513). *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge* 120 (2008.) 1: 189–215.
- ZABBIA, Marino. Circolazione di persone e diffuisone di modelli in ambito notarile (secoli XIII e XIV). U: *Cultura cittadina e documentazione. Formazione e circolazione di modelli*. Ur. Anna Laura Trombetti Budriesi. Bologna, 2009., 143–157.

ZECCHI, Lelio. *De Republica Ecclesiastica Liber*. Verona: Apud Ioannem Baptistam Marinum Venetum, 1599.

ZELIĆ, Danko. Šibenske crkve, postanak grada i utemeljenje Šibenske biskupije. U: *Se-dam stoljeća šibenske biskupije. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska bisku-pija od 1298. do 1998.* Ur. Josip Čuzela. Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 2001., 791–803.

ZJAČIĆ, Mirko – STIPIŠIĆ, Jakov. *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove 1296... 1337.* Zadar: Izdanja Državnog arhiva u Zadru, 1969.

ZJAČIĆ, Mirko (prep.). *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279. – 1308.* Zadar: Izdanja Državnog arhiva u Zadru, 1959.

ZUHORN, Karl. Untersuchungen zur Münsterschen Domherrenliste des Mittelalters. *Westfälische Zeitschrift* 90 (1934.) 1: 304–354.